

K.Qosimova, S.Fuzailov,
A.Ne'matova

ONA TILI

2-SINF UCHUN DARSLIK

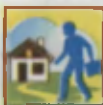
Sakkizinchi nashri

*O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi
vazirligi tasdiqlagan*

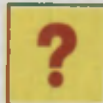

*Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent — 2005*

Shartli belgilar:

— uyga vazifa.

— o‘ylab ko‘ring.

— dars tugadi.

Taqrizchilar:

M. Yusupova

Filologiya fanlari nomzodi, dotsent

N. Ahmedova

Respublika ta‘lim markazi boshlang‘ich ta‘lim sho‘basi boshlig‘i

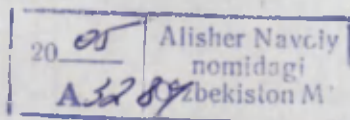
M. Noraliyeva

Angren shahar 43-maktab boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

1031363
3

Ushbu nashrga doir barcha huquqlar himoya qilinadi va nashriyotga tegishlidir. Undagi matn va rasmlarni nashriyot rozilgisiz to‘liq yoki qisman ko‘chirib bosish taqiqlanadi.

Q 4306020600 — 04 — 2005
360 (04) — 2005

ISBN 5 — 8250 — 0906 — X

© Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2005-y.

Vatanni sevmog iymondandir!

TAKRORLASH

GAP VA SO‘Z

1-mashq. Rasmga qarab hikoya tuzing.

2-mashq. O‘qing. Matnda nechta gap bor?

Biz Vatanimiz — mustaqil O‘zbekistonni onamizdek sevamiz. Shuning uchun uni ona Vatan deb ardoqlaymiz. Ona Vatanimiz go‘zal va bepoyon.

Og‘zaki nutqda bir gap boshqasidan qanday ajratiladi? Yozma nutqda-chi?

Ikkita gapni ko‘chiring. Tekshiring.

3- mashq. O'qing.

Do'stlar, mening yurtimni
O'zbekiston deydilar.
Dong'i tutgan dunyoni
Bog'-u bo'ston deydilar.

Zafar Diyor

She'rdan nechta gap bor? Ikkinchi gapni ko'chiring. Shu gapda nechta so'z bor?

4- mashq. Maqollarni o'qing.

Ona yurti — oltin beshigi.

Ona yerning tuprog'i — ona sutidek aziz.

Nima uchun shunday deymiz? O'ylab ko'ring.
Ko'chiring. Yozganingizni bo'g'inlab o'qib, tekshiring.

Matnda bir gap boshqasidan (keyingisidan) nima bilan ajratiladi?

5-mashq. O'qing. Matnda nechta gap bor? Gaplarning chegarasini aniqlang.

sinfimiz keng va yorug' deraza tokchalariga gullar qo'yilgan biz sinfimizni toza saqlaymiz

Matnni ko'chiring. Har bir gapning birinchi so'zini bosh harf bilan boshlang. Gapning oxiriga nuqta qo'ying.

6-mashq. Ifodali o'qishga tayyorlaning.

Hoy, ko'chamiz ustida
Chaqnagan go'zal fonar!
Nega yalt-yult yonasan?
Bizga qanday foydang bor?

Fonar asta jilmayib
Dedi: — O‘zing sinab ko‘r!

Muhammadjon Qo‘shoqov

Ikkita gapni ko‘chiring. Tekshiring.

Gapning birinchi so‘zi bosh harf bilan boshlanadi.

Gapning oxiriga **nuqta** (.), **so‘roq belgisi** (?) yoki **undov belgisi** (!) qo‘yiladi. *Biz anhorda cho‘mildik. Sen suzishni bilasanmi? Cho‘milish qanday maza!*

7-mashq. Bilim haqidagi maqollarni o‘qing.

Bilim — aql chirog‘i. Bilim baxt keltiradi. Bilim davlatdan qimmat. Bilmasang, bilganlardan so‘ra.

Oxirgi ikki maqolni ko‘chiring, mazmunini aytib bering.

8-mashq. O‘qing. Topishmoqning javobini toping.

Yer tagida oltin qoziq,
U hammaga bo‘lar oziq.

Topishmoqni javobi bilan birga yozing.

?

Qaysi so‘zlar bosh harf bilan yoziladi?

9-mashq. O‘qing. Matnda nechta gap bor?

Shavkat kuchukcha boqdi. U kuchukchaga Ziyrak deb nom qo‘ydi. Ziyrak yaxshi o‘syapti.

Ko‘chiring. Kuchukchaga qo‘yilgan nomni bildirgan so‘zning tagiga chizing.

10-mashq. O‘qing.

Nargiza Abdullayeva — mening dugonam. Uning Malla degan mushugi bor. Biz doim birga o‘ynaymiz.

Ko‘chiring. Tekshiring.

Qaysi so‘zlarni bosh harf bilan yozdingiz? Nima uchun?

Kishilarning ismi va familiyasi, hayvonlarga qo‘yilgan nomlar bosh harf bilan yoziladi.

11-mashq. O‘qing. Matnda nechta gap borligini ayting.

Gulnoza mushukcha boqdi unga Momiq deb nom qo‘ydi mushukcha juda chiroyli ovozi yoqimli Gulnoza uni non va sut bilan boqadi

Matnni ko‘chiring. Har bir gapning birinchi so‘zini bosh harf bilan boshlang. Gapning oxiriga nuqta qo‘ying.

OVUSHLAR VA HARFLAR

Tovushlar yozuvda qanday belgilanadi?

12-mashq. O‘qing, javobini toping.

Qanoti bor, qoni yo‘q,
Tuxum qo‘yar, soni yo‘q.

Topishmoqning javobini yozing.

k						k
---	--	--	--	--	--	---

Topishmoq javobi nechta tovushdan tuzilgan? Bu tovushlar yozuvda qanday harflar bilan ifodalanadi?

Tovushlar yozuvda harflar bilan ifodalanadi.

13- mashq. O'qing. Berilgan so'zlar qaysi harflari bilan bir-biridan farqlanishini ayting.

Bil—dil—til, tovus—tovuq, etak—etik, ko'z—kuz.

Ko'chiring. So'zlarning ma'nosini o'zgartirayotgan harflar tagiga chizing.

14- mashq. Berilgan so'zlarga bitta tovushi bilan farqlanadigan so'zlar tanlang.

Don—non, boy—..., pilla—..., choy—..., paxta—..., bog'—...

So'zlarni namunadagidek yozing. So'z ma'nosini farqlayotgan harflarning tagiga chizing.

15-mashq. O'qing. So'zlar qaysi harflari bilan farqlanyapti?

Bilak—tilak, lola—tola—bola, bolg'a—bolta, savob—javob, keng—teng, mosh—tosh.

Ko'chiring. So'z ma'nosini o'zgartirgan harfning tagiga chizing. O'zingiz bir tovush bilan farqlanadigan ikkita so'z ayting.

UNLI TOVUSHLAR VA HARFLAR

?

Unli tovushni undosh tovushdan qanday ajratamiz?

Avval **a, e, i, o, u, o'** unli tovushlarni, keyin **b, d, f, m, p, t** undosh tovushlarni ayting. Qaysi tovushlarni aytganingizda, havo og'izda to'siqqa uchramay, erkin o'tadi?

Unli tovushlarni aytganimizda, havo og'izda to'siqqa uchramay, erkin o'tadi. Faqat ovoz eshitiladi.

O'zbek tilida oltita unli tovush bor: **a, e, i, o, u, o'**.

Unli tovushni ifodalaydigan harflar ham oltita: **a, e, i, o, u, o'**.

16-mashq. O'qing.

Dadamlar der, bu ruchka,
Bilsang, ega zo'r kuchga.
U bilan biz tenglikka,
Qo'l qo'yganmiz tinchlikka.

Qambar O'tayev

She'ning har bir qatorini bosh harf bilan boshlang va xat boshidan yozing. Unli harflarning tagiga chizing.

17-mashq. Maqollarni o'qing.

Odob oltindan qimmat.

Aql bilan odob — egizak.

Ko'chiring. Har bir so'zda nechta unli harf va nechta bo'g'in bor?

Bir unli tovush bo'g'in hosil qiladi: *o-na, a-ka, u-ka.*

18-mashq. O'qing. Faqat bir unli harf bo'g'in hosil qilgan so'zlarni yozing. Shu bo'g'inning tagiga chizing.

Ona, ota, singil, aka, uka, opa, tog'a, xola, amaki, amma.

19-mashq. Soʻzlarni boʻgʻinlab oʻqing. Shu soʻzlarning birinchi boʻgʻinida doim **a** tovushini ayting.

Vatan, jahon, **mashina**, havo, **baho**, bahor, **javob**, tamom, shaftoli, **vazifa**, bahodir, shamol.

Ajratilgan soʻzlarni koʻchiring, **a** harfining tagiga chizing.

20-mashq. Tushirib qoldirilgan **a** va **o** harfini qoʻyib, soʻzlarni oʻqing.

S.bzi, b.dring, kar.m, q.vun, k.rt.shka, t.rvuz, sh.lgʻ.m, h.nd.lak, l.vl.gi, q.v.q.

Sabzavotlar va poliz ekinlari nomini alohida-alohida yozing.

Sabzavotlar: *lavlagi*, ...

Poliz ekinlari: *qovoq*, ...

21-mashq. Tushirib qoldirilgan unli harfni qoʻyib, soʻzlarni koʻchiring.

S.do, s.hifa, n.muna, so.t, n.vbatchi, s.vat, f.zogir, l.viya, y.stiq, y.mgʻir.

Yozgan soʻzlaringizni lugʻatdan tekshiring.

22-mashq. Soʻzlarni boʻgʻinlab oʻqing.

Bulbul, tutun, butun, burun, burgut, quduq, urugʻ, tuxum, chumchuq, uzum.

Koʻchiring. Unli harflar tagiga chizing.

Birinchi boʻgʻinida **u** unlisi kelgan bunday soʻzlarning ikkinchi boʻgʻinida ham **u** harfi yozilishini unutmang.

23- mashq. Bittadan bo'g'in qo'shib, so'z tuzing va yozing. Unli tovushni ifodalagan harflar tagiga chizing.

bul —

— xum

chum —

— zum

Shu so'zlar ishtirokida gaplar tuzing.

24-mashq. Tushirib qoldirilgan **u** harfini qo'yib ko'chiring. Shu so'zlarning yozilishini bilib oling.

Shirin .z.m, .chq.r ot, sara .r.g', chuqur q.d.q, oq t.n.ka, .n.mli yer.

25-mashq. O'qing. **I** unlisini so'z va bo'g'in boshida uzunroq, undoshdan so'ng qisqa ayting.

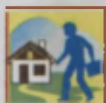
Inoq, **intizom**, igna, ilm, ilg'or, imzo, **izzat**, oila, **bilim**, bilan, **sinf**, gilam, **kitob**, pichan, nihol, **tirnoq**, **qo'shiq**, koinot.

Ajratib ko'rsatilgan so'zlarni ko'chiring.

26- mashq. Tushirib qoldirilgan unli tovushlarni ifodalagan harflarni qo'yib, so'zlarni yozing.

P.la, s.gir, s.mob, g.los, o'tk.r, n.xat, l.tsey, r.mol.

Shu so'zlardan qatnashtirib ikkita gap tuzing.

27-mashq. O'qing.

SOG'LOM AVLOD QO'SHIG'I

Quyosh bo'lsin, oy bo'lsin,
O'zbekiston boy bo'lsin.
Menga **atlas**, ukamga
Gijinglagan toy **bo'lsin**.

Dadam yuzga kirsinlar,
Ayam yuzga kirsinlar,
Bizlar **yuzga** kirganda,
Yonimizda **yursinlar**.

O'saversin bo'yimiz,
Tinchlik orzu-o'yimiz.
Bu dunyoda bor bo'lsin
O'zbekiston — uyimiz!

Safar Barnoyev

She'ning birinchi va ikkinchi qatorini ko'chirib, unli harflar tagiga chizing.

Ajratib ko'rsatilgan so'zlar ishtirokida ikkita gap tuzing.

28-mashq. Diktant yozishga tayyorlaning.

BOG'CHADA

Anvar hali yosh. Opasi Yulduz uni bog'chaga olib boradi.
Bog'chada uning o'rtoqlari ko'p.
Ular bir-biri bilan juda ahil.
Tarbiyachi Sevara Yunusova ularni doim maqtaydi.

Diktantni yozing.

29- mashq. Rasmlarga qarab, uch-to'rtta gap tuzing.

Matni o'qing. Sarlavha toping.

Tulki Turnaning uyiga mehmonga keldi. Turna unga og'zi tor kuvachada ovqat qo'ydi. Tulkingin tumshug'i kuvachaga sig'madi. Tulki och qoldi. Turna Tulkingin uyiga mehmonga bordi. Ayyor Tulki unga likopchada ovqat qo'ydi. Turna yeya olmadi.

Matni rasimga qarab ikki qismga bo'ling. Har bir qismni rasmlar tartibida yangi yo'ldan boshlab ko'chiring. Yozganingizni bo'g'inlab o'qing va tekshiring.

30- mashq. O'qing. Javobini toping.

U kelsa arg'imchoq solib,
Boshlanadi yoz.

U ketsa arg'imchoq solib,
Tez kelar ayoz.

l						k
---	--	--	--	--	--	---

Topishmoqni ko'chiring. Javobini yozing.

Unli harflar tagiga chizing.

UNDOSH TOVUSHLAR VA HARFLAR

Undosh tovushlar qanday talaffuz qilinadi?

31- mashq. Rasmlarni ko'ring va so'zlarni o'qing.

chumchuq

kaptar

bulbul

jo'ja

Har bir so'zning birinchi tovushini ayting. Havo og'izdan qanday o'tayotganini kuzating: erkin o'tyaptimi yoki to'siqqa uchrayaptimi?

Undosh tovushni aytganimizda havo og'izda to'siqqa uchraydi. Shuning uchun **ch, k** kabi undosh tovushlarni aytganimizda shovqin eshitiladi; **b, j** kabi tovushlarni aytganimizda shovqin va ovoz eshitiladi.

O'zbek tilida 24 ta undosh tovush bor. Ular shu harflar bilan ifodalanadi: **b, d, f, g, h, j** (jo'ja), **j** (ajdar), **k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, x, y, z, g', sh, ch, ng.**

32- mashq. Nuqtalar o'rniga qavs ichidagi harflardan mosini qo'yib, so'zlar tuzing va ularni yozing. Undosh harflarning tagiga chizing.

Qayi. (n, sh, q), ko'r.k (a, i),
ku. (z, y, l, n, ch, t), ol.m (a, i)

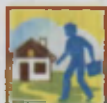
Namuna: *qayin, qayish, qayiq.*

33- mashq. O'qing.

OILA BUDJETI

Oila budjeti – oila a'zolarining daromadi, pul jamg'armasi. Bu pul oila a'zolarining kundalik ehtiyojini qondirish uchun ishlatiladi.

Gap nima haqida boryapti? *Budjet, daromad, pul* so'zlari mazmunini bilib ko'chiring. Undosh harflarning tagiga chizing.

34-mashq. Avval ichda (ovoz chiqarmay), keyin ovoz chiqarib o'qing.

Bog'ga kirdim, olmalar
Qip-qizarib pishibdi.
Silkitibdi shamollar,
Yerga to'p-to'p tushibdi.
Havas bilan har birin
Olib ko'rdim qo'limga.

Oltin kabi ko‘rinar
Ular mening ko‘zimga.

Zafar Diyor

She‘rning oxirgi ikki qatorini ko‘chiring. Undosh harflarning tagiga chizing.

35-mashq. Rasmga qarang. Bolalarga ism qo‘ying. Gaplar tuzing.

Matnni o‘qing.

Bog‘da olmalar pishdi. O‘quvchilar bog‘bonga yordam berdilar.

Muzaffar, Yorqinoy va Ma‘rifat olmalarni terdilar.
Zulfiya olmalarni yashiklarga joyladi. Alisher ularga yordamlashdi.

Savollarga javob bering.

1. Bog‘da nimalar pishdi?
2. O‘quvchilar nima qildilar?
3. Muzaffar, Yorqinoy va Ma‘rifat nima qildilar?
4. Zulfiya nima qildi?

5. Alisher nima qildi?
Sarlavha qo'yib, matnni ko'chiring.

36-mashq. Nuqtalar o'rniga tushirib qoldirilgan undosh harflarni qo'yib, so'zlarni ko'chiring. Lug'atdan tekshiring.

Yong'o., da.tar, .onar, i.ak, lug'a., o'qu.chi, sa.zavot, Tosh.ent, .enejer, yo.tiq.

37-mashq. So'zlarni o'qing. Harf birikmasi qaysi undosh tovushlarni ifodalagan?

Lochin, sichqon, murch, kichik, uchburchak, kish-mish, sharshara, mushuk, pashsha, ishonch, teng, teng-dosh, jangchi, jang, rang, rangli, kashnich, ishchi, dushanba.

Ikki bo'g'inli so'zlarni bo'g'inlarga bo'lib, chiziqcha bilan yozing.

38-mashq. Mazmunga mos so'zlarni qo'yib, maqollarni o'qing.

Ish seni yengmasin, sen ishni ... . Ishlagan yerni ... .
Gap bilan shoshma, ish bilan ... . Achchig'ing chiqsa ham aqling ... .

Qo'yish uchun so'zlar: *shosh, qochmasin, yeng, yashnatadi.*

Mehnat haqidagi maqollarni ko'chiring. Harflar birikmasi ishtirok etgan so'zlar tagiga chizing.

39-mashq. O'qing.

Toshkent mustaqil O'zbekistonimizning poytaxtidir.
Toshkentda O'zbekiston milliy bog'i barpo etilgan.

Bog'da Alisher Navoiyning katta, chiroyli haykali bor.

Ko'chiring. Harflar birikmasi ishlatilgan so'zlarning tagiga chizing. **Sh, ch, ng** harflari birikmasi qaysi undosh tovushlarni ifodalaydi?

40-mashq. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarni to'g'ri o'qing.

NOSIRJON BILAN SOBIRJON

Nosirjon bilan Sobirjon — aka-uka.

Sobirjonni ko'rganda odamlar:

— Zap bola ekanmi, **ko'rsang havasing** keladi! — deb **maqdashadi** xursand bo'lganlaridan.

U nimaiki ish qilsa, **ko'ngildagidek** qilib o'rgangan.

— U **mening o'ng** qo'lim — dastyorim! — deb maqtaydi onasi.

Qo'ni-qo'shnilar kichkintoylariga:

— Bola **bo'lsalaring**, Sobirjonday **bo'linglar!** — deb nasihat qilishadi.

Nosirjon ham Sobirjonday bo'lgisi keladi. Nima qilsin — qo'li kelishmaydi. Axir har narsaga bolalikdan ko'nikish kerak-da...

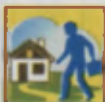
Shukur Sa'dulla

Bir gap bilan ayting: Sobirjon qanday bola?

O'ylab ko'ring: Nosirjon Sobirjonday bo'lish uchun nima qilishi kerak?

41-mashq. So'zlarni bo'g'inlarga bo'lib, chiziqcha bilan ajratib yozing.

Tang-ri, dongdor, manglay, zarang, tarang, tanglay, tong, keng, chang, ming, bong, zang.

42-mashq. Soʻzlarni boʻgʻinlab toʻgʻri oʻqing.

Ong-li, ingliz, janggoh, rangdor, jangnoma, keng, kenglik, zang, koʻnglim, si-ngil, jangovar, kengash, dengizchi, zangori.

Soʻzlarni boʻgʻinlarga boʻling va ularni chiziqcha bilan ajratib yozing.

43-mashq. Oʻqing. Maqollarning mazmunini aytib berishga tayyorlaning.

Tili shirinning doʻsti koʻp. Tinch elning bogʻi gullaydi. Yurti tinchning eli tinch. Tinchlik bilan el koʻkaradi.

Maqollarni koʻchiring. Tekshiring.

44-mashq. Gaplarni oʻqing. Ajratilgan soʻzlardagi **j** harfi qaysi undosh tovushni bildiradi?

1. **Ajdaho** — ertaklarda uchraydigan afsonaviy katta ilon. 2. Siz **gijda** nondan yeganmisiz? 3. **Jurnal** — oynoma soʻziga maʼnodosh soʻz. 4. **Jaket** — ayollar kiyadigan kamzul. 5. **Jirafa** — issiq mamlakatlarda yashaydigan boʻyni va oyoqlari juda uzun hayvon.

Koʻchiring. Ajratilgan soʻzlarning aytilishi va yozilishini bilib oling.

45-mashq. Bir undosh harf bilan farqlangan soʻzlarni oʻqing, maʼnolarini qiyoslang.

Bogʻ — togʻ, bol — bosh, bola — lola — tola — xola, uzum — uzuk — uzun, tong — tok — tol — toy, mayna — maysa — mayka, tuz — tush — tut — tun, ozod — obod.

Ko'chiring. So'z ma'nosini farqlagan undosh harf tagiga chizing.

46-mashq. Topishmoqlarni o'qing, javoblarini toping.

Qo'shaloq tovoq,
Ichi to'la yog'.

y					q
---	--	--	--	--	---

Bir qop un, unning
ichida ustun.

j				a
---	--	--	--	---

Topishmoqlarni ko'chiring.

47-mashq. Mazmunga mos so'zlarni qo'yib ko'chiring, x va h harflari tagiga chizing.

Salqin ... , halol ... , mo'l ... , taxta ... , hushyor... .

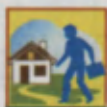
Qo'yish uchun so'zlar: *mehnat, havo, ko'prik, hosil, o'quvchi.*

48- mashq. Rasmlarga qarang. Gaplarni o'qing.

Avtobusga bir ayol chiqdi.
Xurshid avtobusda oyna oldida o'tirgan edi.
Xurshid darrov o'rnidan turdi va ayolga joy berdi.

Gaplarni rasmlar tartibida yozing.
Bir gap bilan javob bering: Xurshid nima qildi?

49-mashq. Gaplarni o'qing. Tushirilgan **h** harfini qo'yib ko'chiring.

Be.zodning otasi — paxtakor. U .ar yili paxtadan mo'1 .osil oladi.

Me.rining amakisi — bog'bon. Bog'ida gilos, olxo'ri, be.i daraxtlari ko'p.

50-mashq. O'qing.

Uchqun bilan O'tkir maktabdan kelayotgan edi- lar. Ular o'ynoqlab kelayotgan buzoqni ko'rib qolish- di.

O'tkir buzoqning yo'lini to'sdi. Uchqun uni epchil- lik bilan ushladi.

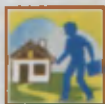
Buzoqning egasi Davron aka bolalarga rahmat aytdi.

Matn qanday bolalar haqida yozilgan?

Savollarga javob yozishga tayyorlaning.

1. Bolalar nimani ko'rib qolishdi?
2. Ular nima qilishdi?
3. Kim bolalarga minnatdorchilik bildirdi?

Sarlavha qo'yib, uch bo'limli matnni yozing. Har bir bo'limni xat boshidan boshlashni unutmang.

51-mashq. O'qing. Nuqtalar o'rniga mazmunga mos so'zlarni qo'yib ko'chiring.

... xalq, ... ish, ... chegarachi, ... qiz, ... dala, ... bola, ... dehqon, ... shaftoli.

Qo'yish uchun so'zlar: *mehmondo'st, mehnatsevar, rejali, sersuv, sergak, chevar, zehqli, keng.*

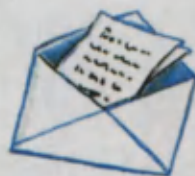

52-mashq. O'qing. So'z boshida kelgan undoshni to'g'ri ayting.

Hayot, havo, haykal, hamshira, handalak, harf, hashar, harorat, hikoya, hoshiya.

So'zlarni ko'chiring, yozilishini yodda tuting.

53-mashq. Rasmda ko'rsatilgan narsalarning nomini to'g'ri ayting.

Tushirilgan **h** yoki **x** harflaridan mosini qo'yib, so'zlarni ko'chiring.

Ol.o'ri, be.i, dara.t, .at, .andalak, pa.ta, .o'roz.

To'g'ri yozdingizmi? Lug'atdan tekshiring.

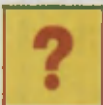
54-mashq. O'qing. Tushirib qoldirilgan harflarni qo'yib, maqollarni ko'chiring.

De.qon bo'lsang, kuz .ayda,
Kuz .aydamsang, yuz .ayda.

.urmat qilsang, .urmat ko'rasan.

– TUTUQ BELGISI

Tutuq belgisi qachon qo'yiladi?

55-mashq. O'qing. Tutuq belgisidan oldin kelgan undoshni keyin kelgan unidan ajratib ayting.

Sur'at, Jur'at, Tal'at, San'at, qal'a, qat'iy, mash'al.

Ko'chiring. Tutuq belgili bo'g'inning tagiga chizing.

56-mashq. Tutuq belgisidan oldin kelgan unlini cho'ziqroq aytib, so'zlarni o'qing.

Ra'no, ba'zi, va'da, ma'no, ma'qul, sa'va, ta'zim, ta'lim, e'lon.

Ko'chiring. Tutuq belgisi qo'yilgan bo'g'inning tagiga chizing.

57-mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarning ma'nosi, aytilishi, yozilishini qiyoslang.

Ra'no **she'rni** ifodali o'qiydi.

Hayvonot bog'ida **sherni** ko'rdik.

Sur'at—a'lochi o'quvchi. U **suratni** chiroyli chizadi.

Ko'chiring. Tutuq belgisi bilan yozilgan so'zlar tagiga chizing.

Tutuq belgisi bilan yoziladigan soʻzlar boʻgʻinlarga quyidagicha boʻlinadi: *mashʻ-al, vaʻ-da, saʻ-va*.

58-mashq. Oʻqing.

OʻQISH DARSIDA

Neʼmat hikoyani oʻqidi. Maʼruf tushunganini aytib berdi. Jurʼat vaʼda, maʼmur soʻzlarining maʼnosini aytdi. Saʼdi hikoyaning ikkinchi qismini oʻqidi. Maʼmura soʻzlab berdi. Oʻqituvchi ularga ball qoʻydi.

Savollarga javob bering.

Neʼmat nima qildi? Kim tushunganini soʻzlab berdi? Jurʼat qaysi soʻzlarning maʼnosini aytdi? Saʼdi nima qildi? Maʼmura-chi?

Tutuq belgisi qoʻyilgan soʻzlarni boʻgʻinlarga boʻlib, chiziqcha bilan ajratib yozing.

59-mashq. Tutuq belgili soʻzlarga misollar toping.

60-mashq. Oʻqing. Yoddan yozishga tayyorlaning.

Suhbati koʻp sermaʼno,
Yurish-turishi aʼlo,
Darsda olar „besh“ baho
Kitob oʻqigan bola.

Poʻlat Moʻmin

Yoddan yozing. Tutuq belgisi qoʻyilgan soʻzlar tagiga chizing.

LIFBO

61-mashq. Harflarning nomini o'qing.

Aa	Bb	Dd	Ee	Ff	Gg	Hh	Ii
a	be	de	e	ef	ge	he	i
Jj	Kk	Ll	Mm	Nn	Oo	Pp	Qq
je	ka	el	em	en	o	pe	qa
Rr	Ss	Tt	Uu	Vv	Xx	Yy	Zz
re	es	te	u	ve	xa	ye	ze
O'o'	G'g'	Sh sh	Ch ch	Ng ng			
o'	g'a	she	che	nge			

Alifbo tartib bilan qo'yilgan barcha harflardir.
Alifboda har bir harfning o'z o'rnini bor.

62-mashq. Alifbodagi beshinchi harfning nomini ayting. Alifboda qaysi harf oltinchi? Qaysi harf **d** dan keyin kelgan? **I** dan oldin qaysi harf kelgan? Undan oldin-chi?

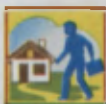
63-mashq. Qiz va o'g'il bolalar nomini o'qing. O'g'il bolalar nomini alifbo tartibida yozing.

Barno, Abdulla, Botir, Jalil, Jamila, Yo'lchi, Komil, Komila, Davron, Vali, Valida, Ibod, Ibodat.

64-mashq. O'qing. Qiz bolalarning familiyasini birinchi harfiga qarab alifbo tartibida yozing.

Ibodova, Latipova, Yo'ldoshov, Valiyeva, Kamolova, Olimov, Mirzayeva, Samadov, Tohirova.

65-mashq. Alifboning ikkinchi, to'rtinchi va yettinchi harfi bilan boshlanadigan uchta so'z yozing.

66-mashq. Sinfdozlaringizdan beshtasining ismini alifbo tartibida yozing.

67-mashq. Tushirilgan harflarni qo'yib, so'zlarni alifbo tartibida yozing.

K.malak, shal.la, se.ana, v.lqon, n.bira, mu.ey, do.ton.

To'g'ri yozdingizmi? Lug'atdan tekshiring.

68- mashq. Mevalar nomini alifbo tartibida yozing.

Olma, gilos, o'rik, behi, anor, shaftoli, nok, uzum.

69- mashq. Shahar nomlarini alifbo tartibida yozing.

Toshkent, Andijon, Namangan, Buxoro, Samarqand, Guliston, Farg'ona, Qarshi.

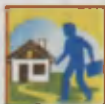

70-mashq. Yozuvchilarni ismidan boshlab alifbo tartibida yozing.

Po'lat Mo'min, Ilyos Muslim, Adham Rahmat, Tolib Yo'ldosh, Shukur Sa'dulla, Quddus Muhammadiy.

71-mashq. Har bir qatordagi so'zlarni alifbo tartibida yozing.

1. Ishchi, dehqon, o'quvchi.
2. Terak, archa, chinor.
3. Olmaxon, yo'lbars, ayiq.

72-mashq. O'zingizni sinab ko'ring, alifboni bilasizmi? O'quv qurollari nomlarini alifbo tartibida yozing.

Daftar, qalam, ruchka, kitob, o'chirg'ich, chizg'ich.

UTQ. MATN. GAP

73-mashq. Rasmga qarang. Savollarga javob bering.

Bolalar qayerga bordilar?

Quruvchilar nimalarni quradilar?

Nutq kishilarga nima uchun kerak? O'ylab ko'ring.

Nutq kishilarga shaxs va narsa haqida xabar berish yoki so'rash uchun kerak.

74-mashq. O'qing.

Kishilar juda qadim zamonlardan boshlab gapira boshlaganlar. Ularga yegulik topish, uy qurish zarur bo'lgan.

Kishilar bir-birlarini yordamga chaqirganlar. Shunday qilib, soʻzlashuv tili – ogʻzaki nutq paydo boʻlgan.

Uchta gapni koʻchiring.

75-mashq. Oʻqing.

Havo soviy boshlaydi. Daraxt barglari qizil va sariq rangda tovlanadi.

Qaldirgʻochlar, turnalar issiq oʻlkalarga uchib keta boshlaydi.

Dalalarda yetishtirilgan hosil yigʻishtirib olinadi.

Siz nimalar haqida oʻqidingiz? Bular qaysi faslda boʻladi? Ikkita gapni koʻchiring.

76-mashq. Oʻqing.

Nutq kishilarning ahil yashashi va ishlashiga yordam beradi.

Siz nima haqida bilib oldingiz?
Gapni koʻchiring. Tekshiring.

Nutq nimalardan tuziladi?

Nutq gaplardan, **gap** esa soʻzlardan tuziladi.

77-mashq. Oʻqing. Koʻchiring.

Zira – foydali oʻsimlik. U tik oʻsadi. Zira iyunda gul-laydi. Mevasi iyulda yetiladi. Ziraning mevasi juda xushboʻy boʻladi.

Nechta gap yozdingiz? Gapning boshlanishi va oxiri qanday belgilangan?

78-mashq. O'qing.

BOZOR

Bozor — savdo-sotiq qilinadigan, mollar ayir-boshlanadigan joy. Har bir mamlakatda, uning shahar, qishloq, gavjum joylarida bozorlar bo'ladi. Bozorlarda nimalar sotilishiga qarab ularga nom berilgan: qishloq xo'jalik mahsulotlari bozori, yoyma bozor, mol bozori, ko'chat bozori, mashina bozori.

Siz nimalar haqida bilib oldingiz?
Bozor turlarini bildirgan so'zlarni yozib oling.

79-mashq. O'qing.

Mushtariy barvaqt turadi. Yuvinadi va kattalarga salom beradi.

- Assalomu alaykum, buvijon!
- Vaalaykum assalom! Baxtli bo'!
- Assalomu alaykum, onajon!
- Vaalaykum assalom, shirin qizim!
- Assalomu alaykum, dadajon!
- Vaalaykum assalom, jaji qizim!

Mushtariy ertalabki nonushtani tayyorlashda onajoniga yordamlashadi.

Hikoya bizni nimaga o'rgatadi?
Hikoyaning asosiy mazmunini bildirgan gaplarni o'qing.
Oxirgi gapni ko'chiring. Tekshiring.

80-mashq. O'qing.

Alisher Navoiy juda buyuk shoirdirlar. Ular katta olim

va dono inson bo'lganlar. Alisher Navoiy Hirot shahrida tug'ilganlar.

Abdulla Avloniy

Gaplarni ko'chiring.

Gap nima?

81-mashq. O'qing. Ustunning qaysi tomonida gap berilgan?

O'quvchi, o'z,
maktab, sevadi.

O'quvchilar o'z
maktablarini sevadilar.

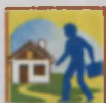
Qaysi so'zlardan gap tuzilgan? Nima uchun? Gapni ko'chiring.

Gap tugal fikr bildiradi.

Gap so'zlardan tuziladi.

Gapning birinchi so'zi bosh harf bilan boshlanadi.

Kuz keldi. Mevalar g'arq pishgan.

82-mashq. O'qing.

Quyosh chiqdi. Shahar uyg'ondi. Ko'chalar gavjum. Ishchilar ishga ketyaptilar. Bolalar maktabga shoshiladilar.

Gaplarni ko'chirib yozing.

Gapning oxiriga qay vaqtda nuqta (.), so'roq belgisi (?) va undov belgisi (!) qo'yiladi?

83-mashq. O'qing. Ko'chiring.

Vatan nima? Vatan—biz tug'ilib o'sgan yer. Ona Vatan so'zi naqadar aziz!

Gapning boshi va oxirini qanday belgiladingiz?

Vatan haqida gap tuzing yoki maqol ayting.

Gap biror narsa haqida xabar mazmunini bildirsa, oxiriga **nuqta** qo'yiladi.

Gap so'rash mazmunini bildirsa, oxiriga **so'roq belgisi** qo'yiladi.

Gap kuchli his-hayajon bilan aytilsa, oxiriga **undov belgisi** qo'yiladi.

84-mashq. O'qing.

AJIB SIR

Bolarining qahri yomon,
Chaqmasin-ey, zahri yomon!
Tushunmadim ammo sirin:
Nega uning boli shirin?

Rustam Nazar

Ko'chiring. Gap oxiriga qanday tinish belgisi qo'yilgan?

85-mashq. O'qing.

Sa'di ukasi bilan uzumzorga bordi. Uzumlar g'arq pishgan. U bir bosh husayni uzib oldi. Aka-uka maza qilib yeyishdi.

Gaplarni ko'chiring.

86- mashq. O'qing.

Ishchilar mashinalarni zavodda yasaydilar. Mashinalar ishni yengillashtiradi.

Gaplarni ko'chiring.

Birinchi gap kimlar haqida aytilgan? Ishchilar haqida nima deyilgan? Ikkinchi gap nimalar haqida aytilgan? Mashinalar haqida nima deyilgan?

87-mashq. Bular qachon bo'ladi?

Milt etib chiqdi quyosh,
Dedi:—Do'stlar, qish odosh.
Ko'rsang, yo'q qora bulut,
Yer yuzida gilam — o't.

Sarg'ayadi ko'katlar,
Barg to'kadi daraxtlar.
Hosil yig'ib olinar,
Qishga zamin solinar.

Shukur Sa'dulla

Kuz haqidagi she'rni ko'chiring. „Bizning kuz“ mavzusida ikkita gap tuzing.

88-mashq. Topishmoqlarning javobini toping.

Bir burchakda so'zlaydi,
Ham chaladi, kuylaydi.
Hamma uning so'zlagan
Xabarini tinglaydi.

r					o
---	--	--	--	--	---

Hammaga to'n tikadi,
O'zi yalang'och.

i			
---	--	--	--

Topishmoqlarni ko'chiring. Javobini yozing.

89-mashq. O'qing.

Bolalar donxo'rak yasadilar. Qushlar unda donlaydi.
Yovvoyi kaptarlar bog'da yashaydi. Bolalar ularga don beradilar.

Birinchi gapni ko'chiring. Gap kimlar haqida aytilgan? Shu so'zni ayting. *Bolalar* so'zining tagiga bitta chiziq chizing. Bolalar

haqida nima deyilgan? Bir soʻz bilan ayting. Bolalar haqida nima deyilganini bildirgan soʻz (*yasadilar*) ning tagiga ikkita chiziq chizing.

Keyingi gaplarni ham shunday tahlil qiling.

Gap kim (kimlar) yoki nima (nimalar) haqida aytiladi va ular haqida fikr bildiradi.

(Kim?) Shifokor bemorlarni (nima qiladi?) davolaydi. (Nima?) Oltin oʻtda (nima qiladi?) bilinadi.

90-mashq. Kim haqida aytilganini bildirgan mazmunga mos soʻzni qoʻyib, gap tuzing va yozing.

(Kim?) ... bolalarni oʻqitadi.	oʻquvchi oʻqituvchi binokor tikuvchi
(Kim?) ... binolarni quradi.	
(Kim?) ... kiyimlarni tikadi.	
(Kim?) ... maktabda oʻqiydi.	

Gap kim haqida aytilganini bildirgan soʻzlarning tagiga bitta chiziq chizing.

Gapda *oʻqituvchi*, *binokor*, *tikuvchi*, *oʻquvchi* haqida nima deyilganini bildirgan soʻzlarni toping. Shu soʻzlarning tagiga ikkita chiziq chizing.

91-mashq. Oʻqing.

Goʻzalning tugʻilgan kuniga dugonalari kelishdi. Lo-bar sheʼr oʻqidi. Gulshod chiroyli oʻynadi. Hammalari qoʻshiq aytishdi.

Koʻchiring. Har bir gap kim yoki kimlar haqida aytilganini bildirgan soʻzlarni aniqlang va belgilang.

Matn nima?

Mazmunan o'zaro bog'langan ikki yoki bir necha gap **matn** deyiladi. Matnga sarlavha qo'yish mumkin.

92-mashq. O'qing.

Shamoldan o'rmon shovullaydi.

Boyo'g'li kemiruvchilar bilan ovqatlanadi.

Boyo'g'li bog' va o'rmonlarda yashaydi. U tunda kemiruvchilarni ovlaydi. Boyo'g'li – foydali qush.

Matn qaysi ustunda berilgan? Qaysi ustunda o'zaro bog'lanmagan gaplar berilgan? Matnni ko'chiring.

93-mashq. O'qing.

CHUMCHUQLAR

Bu voqea qish faslida bo'lgandi. Yerlarni qalin qor qoplagan. Daraxtlar oppoq qorga o'rangan.

Bolalar uy derazasidan tabiatni kuzatishardi. Yemak istagan chumchuqlar deraza tagiga qo'ndi. Non ushoqlarini qo'yish uchun bolalar darchani ochishlari bilanoq ochiqqan chumchuqlar gurr etib uchib ketdi.

Deraza tagida yemak borligini chumchuqlar sezdi. Ular yana uchib keldi. Ehtiyotkorlik bilan non ushoqlarini cho'qilay boshladi.

Matnda nimalar haqida yozilgan? U necha qismdan iborat?

Topshiriq. Matndan foydalanib savollarga javob bering va yozing.

1. Bu voqea qachon bo'lgan edi?
2. Ochiqqan chumchuqlar najot istab qayerga keldi?
3. Rahmdil bolalarning chumchuqlarga yordami tegdimi?

94-mashq. Matnni o'qing.

KANAREYKA

Kanareyka — sayroqi qush. U juda yoqimli sayraydi. Kishilar kanareykani uzoq Kanar orollaridan keltirishgan.

Kanareyka bizda ovqat topib yeyishda qiynaladi. Shuning uchun kishilar uni uyda boqadilar.

Olmos

Matnda nechta qism bor? Matnni ko'chiring. Har bir qismni xat boshidan yozing.

95-mashq. Ajratib ko'rsatilgan so'zlardan boshlab uchta gap tuzing.

¹Doniyor, ⁴yasadi, ³qayiq, ²qog'ozdan.
yordamlashdi, ²Yusuf, unga.
²qayiqqa, ³ular, o'rnatishdi, bayroqchani.

Gaplarni yozing. Har bir gap kim yoki kimlar haqida aytilganini bildirgan so'zni belgilang.

O'Z VA BO'G'IN

96-mashq. O'ng va chap tomonda nimalar berilgan?

boyligimiz, paxta,
bizning

da, la
A, zi, za
pax, ta

So'zlardan gap tuzing. Gapni yozing.

Bo'g'inlardan so'z tuzing. So'zlarni yozing.

Soʻzda nechta boʻgʻin borligini qanday bilamiz?

97-mashq. Oʻqing. Sheʼr nima haqida yozilgan?

Sen bor, bizga tinchlik yor,
Sen bor, bizlar baxtiyor.
Abad yurtimda bahor
Sen tufayli, Vatanim,
Sen mening jon-u tanim.

Oʻtkir Rashid

Ikkinchi gapdagi soʻzlarni boʻgʻinlarga boʻlib, chiziqcha bilan yozing.

98-mashq. Bir boʻgʻinli, ikki va uch boʻgʻinli soʻzlar tanlang va yozing. Unli harflar tagiga chizing.

Har bir boʻgʻinda unli tovush boʻladi. Soʻzda nechta unli tovush boʻlsa, shuncha boʻgʻin boʻladi: *bor, bahor, bax-ti-yor.*

99-mashq. Oʻqing.

Oʻzbekiston ona yurt,
Dunyoda durdona yurt.
Xalqi tanti, mehnatkash,
Doʻstlikda yagona yurt.

Habib Rahmat

Soʻzlarni boʻgʻinlarga boʻlib, chiziqcha bilan ajratib yozing. Uch boʻgʻinli soʻzlarning tagiga chizing.

100-mashq. Bittadan boʻgʻin qoʻshib, soʻz tuzing.

.nor, ..jir, .zum, gi..., .rik, ..xoʻri, shafto.. .

Soʻzlarni boʻgʻinlarga boʻlib, chiziqcha bilan ajratib yozing.

101-mashq. Mehnat haqidagi maqolni o'qing.

Halol mehnat — yaxshi odat, berar senga saodat.

So'zlarni bo'g'inlarga bo'lib, chiziqcha bilan yozing. Ikki bo'g'inli so'zlarning tagiga chizing.

Bo'g'in bir unli tovushdan tuziladi: *o-na, a-ka, sa-o-dat.*

Bo'g'in bir unli va bir undosh tovushdan tuziladi: *bo-la, lo-la, ol-ma.*

Bo'g'in bir unli va bir necha undosh tovushdan tuziladi: *mak-tab, sinf, dars-lik.*

102-mashq. Bir bo'g'inli, ikki bo'g'inli, uch bo'g'inli so'zlarni uch ustun shaklida yozing.

Do'st, do'stlik, sinf, sinfdosh, kitob, kitobxon, paxtakor, paxtazor.

103-mashq. O'qing.

Otam — taniqli fermer. U zotdor sigirlarni boqadi.

Gapdagi so'zlarni bo'g'inlarga bo'lib, chiziqcha bilan yozing.

104-mashq. O'qing.

NARXLAR

Narx — tovar qiymatining pul shaklida ifodalanishi. Har qanday tovar baholanadi. Ularga narx qo'yilganda barcha sarf-xarajatlar hisobga olinadi.

Nimalarni bilib oldingiz? Birinchi gapdagi soʻzlarni boʻgʻinlarga boʻlib, chiziqcha bilan ajratib yozing. Shu gapdagi bir boʻgʻinli soʻzlarning tagiga chizing.

105-mashq. Oʻqing, tushirilgan soʻzni toping.

Nima ekan bu qush nomi?
Sevar toʻqay, oʻrmonni.
Qoʻshiq aytarkan kuk-ku,
Shu sababdan nomi ... .

Quddus Muhammadiy

k				
---	--	--	--	--

Soʻzlarni boʻgʻinlarga boʻlib, chiziqcha bilan ajratib yozing.

?

Nima uchun qushning nomi kakku ekan?

B

OʻGʻIN KOʻCHIRISH

?

Yozganda soʻzning bir yoʻlga sigʻmay qolgan qismi keyingi yoʻlga qanday koʻchiriladi?

Soʻz bir yoʻldan ikkinchi yoʻlga boʻgʻinlab koʻchiriladi: *da-raxt, ol-cha, vaʻ-da, sanʻ-at*.

Soʻz boshida boʻgʻin hosil qilgan bir harfni oldingi yoʻlda qoldirib boʻlmaydi: *o-najon* emas, *ona-jon, oʻ-quivchi* emas, *oʻquiv-chi* kabi koʻchiriladi.

Soʻz oxirida boʻgʻin hosil qilgan bir harfni keyingi yoʻlga koʻchirib boʻlmaydi: *mudofa-a* emas, *mudofaa, voqe-a* emas, *vo-qea* kabi koʻchiriladi.

106-mashq. Soʻzlarni boʻgʻin koʻchirish uchun boʻlib, chiziqcha bilan ajratib yozing.

Bulbul, mayna, toʻrgʻay, kaptar, chumchuq, musicha, laylak, turna, qaldirgʻoch, qargʻa.

107-mashq. Topishmoqni oʻqing. Javobini toping.

Yurar tekis **egatdan,**
Qanotlari poʻlatdan.
 Yelkasida qopi bor
 Katta temir savatdan.

Ajratilgan soʻzlarni koʻchirish uchun boʻgʻinlarga boʻlib, chiziqcha bilan ajratib yozing.

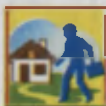
108-mashq. Rebusni toping. Topgan soʻzlaringizni koʻchirish uchun boʻgʻinlarga boʻlib yozing.

--	--	--	--	--	--

--	--	--	--	--	--

109-mashq. Quyidagi soʻzlar bir yoʻldan keyingi yoʻlga qanday koʻchiriladi?

Mashina, navbatchi, oʻyinchoq, onajon, oʻqituvchi, oʻquvchi.

Soʻzlarni koʻchirish uchun boʻgʻinlarga boʻlib, chiziqcha bilan ajratib yozing.

Qanday soʻzlar koʻchirish uchun boʻgʻinlarga boʻlinmaydi?

Bir boʻgʻinli soʻzlar koʻchirish uchun boʻgʻinlarga boʻlinmaydi: *doʻst, dars, fasl, kuz, qish.*

Ona, ota, ahil, oʻrik, uzum kabi ikki boʻgʻinli soʻzlar koʻchirish uchun boʻgʻinlarga boʻlinmaydi.

110-mashq. Oʻqing. Nima uchun bu soʻzlar boʻgʻinlarga boʻlib koʻchirilmaydi?

Ahil, dars, ota, ona, aka, uka, aziz, ekin, uya, etik, eshik, sinf, qish, yoz, kuz, yil, tong.

Koʻchiring. Unli harflar tagiga chizing.

111-mashq. Oʻqing.

Omon bogʻga bordi. U daraxtga donxoʻrak oʻrnatdi. Taxtachaga don sepd. Qushlar uchib keldi.

Matnni koʻchiring. Koʻchirish uchun boʻgʻinlarga boʻlinmaydigan soʻzlarning tagiga chizing.

112-mashq. Oʻqing. Avval koʻchirish uchun boʻgʻinlarga boʻlinmaydigan soʻzlarni yozing. Keyin qolgan soʻzlarni koʻchirish uchun boʻgʻinlarga boʻlib, chiziqcha bilan ajratib yozing.

Muallim, olim, olam, oʻquvchi, sheʻr, laziz, aziz, daftar, akajon, anor, aka, daraxt.

Boʻgʻin koʻchirish qoidalarini yodga tushiring. Mashqni toʻgʻri bajardingizmi? Tekshiring.

113-mashq. Topishmoqni o'qing. Javobini toping.

Bir otasi, bir onasi,
Necha yuz ming bolasi.

So'zlarni ko'chirish uchun bo'g'inlarga bo'lib, chiziqcha bilan ajratib yozing. Qaysi so'zlar bo'g'inlab ko'chirish uchun bo'linmaydi? Nima uchun?

Bir tovushni ko'rsatuvchi harflar birikmasi keyingi yo'lga qanday ko'chiriladi?

Bir tovushni ko'rsatuvchi harflar birikmasi (sh, ch, ng) keyingi yo'lga birgalikda ko'chiriladi: *pe-sho-na, pi-choq, si-ngil.*

114-mashq. So'zlarni ko'chirish uchun bo'g'inlarga bo'lib, chiziqcha bilan ajratib yozing.

Alisher, xizmatchi, singil, sershovqin, qizcha, dengiz, Rashida, Barchin.

Harflar birikmasi ishtirok etgan bo'g'inlar tagiga chizing.

115-mashq. Matnni o'qing.

Dilshod va Jamshid — aka-uka. Ular birgalikda gul o'tqazishdi. Dilshod suv tashidi. Jamshid gullar tagini yumshatdi. Gullar o'sa boshladi. Ular juda sevinishdi.

Harflar birikmasi bilan yozilgan so'zlarni bo'g'in ko'chirish uchun bo'lib, chiziqcha bilan ajratib yozing.

116-mashq. Maqollarni o'qing. Mazmunini tushuntirishga tayyorlaning.

O'qish yaxshi, uqish undan ham yaxshi.

Qunt bilan o'rgan hunar,
Hunardan rizqing unar.

Ko'chiring. Tekshiring.

Bo'g'in ko'chirish uchun bo'linmaydigan so'zlarni ayting. Nega bo'g'in ko'chirish uchun bo'linmasligini tushuntiring.

117-mashq. Bo'g'in ko'chirish haqida gapirib berishga tayyorlaning. Bu haqda darslikdan o'qing. So'zlarni bo'g'in ko'chirish uchun bo'lib, chiziqcha bilan yozing.

Ravshan, Mohichehra, ko'ngil, chumchuq, qoshiq, ishchan, hasharot, pishiq.

118-mashq. Diktant yozing.

OPA-SINGILLAR

Gulchehra, Xurshida va Xadicha — opa-singillar. Ularning onalari Oysha opa — chevar. Qizlar ham onalaridan kashta tikishni o'rganishgan. Ular juda inoq. Kash-tani birgalikda tikishadi.

JARANGLI VA JARANGSIZ UNDOSH TOVUSHLAR. ULARNING HARF BILAN IFODALANISHI

119-mashq. O'qing.

1. Bog'bon ko'chatni ekdi. 2. Shamol ko'chatni egdi.
3. Mard maydonda bilinadi. 4. Bahor mart oyidan boshlanadi.

Faqat bir harfi bilan farqlangan soʻzlarni toping, **g** va **k**, **d** va **t** tovushlarini talaffuz qiling. Qaysi tovushni talaffuz qilganingizda shovqin va ovoz, qaysi tovushni talaffuz qilganingizda faqat shovqin eshitiladi?

Gaplarni koʻchiring, **g** va **k**, **d** va **t** harflarining tagiga chizing.

120-mashq. Yonma-yon berilgan soʻzlarni oʻqing. Shu soʻzlarning birinchi tovushini talaffuz qilib, qiyoslang. Qaysi tovushni talaffuz qilganingizda shovqin va ovoz, qaysilarida faqat shovqin eshitiladi?

Dil — til, gul — kul, joy — choy, jala — chala, zina — sina, vaza — fazo.

Koʻchiring. Yonma-yon berilgan soʻzlar maʼnosini farqlayotgan harflarning tagiga chizing.

Oʻzbek tilida jarangli va jarangsiz undosh tovushlar bor.

Jaranglilar: **b d g v z gʻ j j l m n r y ng**

Jarangsizlar: **p t k f s x ch sh q h**

Jarangli undosh tovushlarni aytganda, shovqin va ovoz eshitiladi, jarangsiz undosh tovushlarda faqat shovqin eshitiladi.

121-mashq. Soʻzlarni oʻqing.

Gul — kul, barg — park, vahm — fahm, jim — chim.

Juftlab berilgan soʻzlarning birinchi tovushini talaffuz qiling. Ular qanday tovushlar?

Javob namunasi: **gul** soʻzida birinchi tovush — **g** jarangli, **k** — uning jarangsiz jufti.

122-mashq. O'qing. Talaffuzda qaysi so'zlar oxiridagi undosh tovushning jarangsiz jufti aytilyapti?

Tili yo'g'-u qilar hikoya
 Hamma narsa haqida boplab.
 Hamma joyga borar oyoqsiz,
 Dono qilar zehningni toblab.

Topishmoqni ko'chiring. Javobini yozing.

123-mashq. Ifodali o'qishga tayyorlaning.

O'rganar avval odob
 Kitob o'qigan bola.
 Yuzi bo'ladi oftob
 Kitob o'qigan bola.
 Hurmat qilar kattani,
 Kichiklar jon-u tani.
 Bajaradi va'dani
 Kitob o'qigan bola.

Po'lat Mo'min

Ko'chiring. Tekshiring.

Qaysi so'zlar oxirida **p** tovushi eshitiladi, ammo **b** harfi yoziladi?

Qaysi so'zlarning to'g'ri yozilishini tekshirish kerak?

124-mashq. So'zlarni o'qing. Ko'chiring.

Ziyoda — ziyod, maqsadim — maqsad, ozoda — ozod,
 maktabi — maktab, rubobi — rubob, javobi — javob.

Qaysi so'zlarning oxirida jarangsiz undosh tovushlar eshitilyapti? Shu so'zlarning tagiga chizing.

Soʻz oxirida kelgan jufti bor undosh tovushning yozilishini tekshirish kerak.

Qaysi soʻz tekshirishda asos boʻlyapti?

Soʻz oxirida kelgan jufti bor undosh tovushning yozilishini tekshirish uchun undoshdan soʻng unli tovush qoʻshib aytamiz.

Oxirida undoshdan keyin unli keltirilgan soʻz tekshiruvchi soʻz hisoblanadi: *umidi—umid, sababi—sabab.*

125-mashq. Oʻqing. Oʻgʻil bolalar ismi oxirida qaysi harflar tushirib qoldirilgan?

Xurshida — Xurshi., Zohida — Zohi., Maqsuda — Maqsu., Habiba — Habi., Rashida — Rashi., Aziza — Azi. .

Tekshiruvchi soʻzni yozing, **d** harfi tagiga chizing. Keyin shunday xulosa chiqaring: *Xurshida* soʻzida unlikdan oldin **d** harfi yozilgan, *Xurshid* soʻzida ham **d** harfi yoziladi.

Xurshid soʻzini yozib, **d** harfi tagiga chizing. Boshqa soʻzlarni ham shu tartibda yozing.

126-mashq. Maqollarni oʻqing.

Halol mehnat — moʻl daroma. . Mehnatda sinalgan elda azi. . Oʻz aybini bilgan mar. .

Tushirilgan harflarni qoʻyib koʻchiring. Yozilishi tekshiriladigan harfning tagiga chizing.

127-mashq. Oʻqing. Soʻzlarning oxiriga unli tovush qoʻshib, yozilishini tekshiring.

Ozod, Umid, Obid, Ziyod, Xurshid.
Kitob, maktab, hisob, sabab, gʻolib.

Oldin tekshiruvchi soʻzni, keyin yozilishi tekshirilgan soʻzni yozing: *Ozoda — Ozod, sababi — sabab.*

Bu soʻzlarning yozilishini unutmang.

128-mashq. Oʻqing. Tushirilgan undosh harflarni qoʻyib yozing.

Omadi — oma., klubi — klu., savodi — savo., tartibi — tarti., ahdi — ah., savobi — savo., hidi — hi., odobi — odo. .

129-mashq. Rasmga qarab hikoya tuzing. Hikoyaga sarlavha tanlang.

Tolib bilan Obid tugunchani oʻz egasiga yetkazishdi. Shokir ota ularga tashakkur bildirdi. Tuguncha ichidagi pul va hujjatlar hamqishloqlari Shokir otaniki ekan. Aka-ukalar uyga qaytayotgan edilar. Yoʻlda tushib qolgan tugunchani koʻrdilar.

Matnga sarlavha qoʻying va gaplarni rasmlar tartibida yozing.

130-mashq. Oʻqing. Tushirilgan harflarni qoʻyib koʻchiring.

Makta. — bilimning bogʻi. Kito. — bilim manbai. Odo.li bola elga manzur. (*Maqol.*)

Maqolning mazmunini tushuntirishga tayyorlaning.

YTILISHDA TUSHIB OOLADIGAN UNDOSHLAR

131-mashq. Soʻzlarning oxiriga **d, t** harflaridan mosini qoʻyib koʻchiring.

Xursan., balan., darax., pas., farzan., payvan., ros., doʻs. .

Shu soʻzlarning aytilishi va yozilishida qanday farq bor?

Samarqand, farzand, doʻst, daraxt kabi soʻzlar oxirida kelgan **d, t** tovushlari baʼzan aytilmasa ham yoziladi.

132-mashq. Oʻqing. Ajratilgan soʻzlarning aytilishi va yozilishidagi farqni ayting.

Koʻrkam **Toshkent** senga **poytaxt**,
Gullab, yashnab turar har vaqt.
Quchogʻida kulgandir baxt,
Yashil shahar,
Bagʻring bahor,
Oʻzbekiston, Oʻzbekiston.
Bogʻlarga kon keng **Samarqand**,
Uzumlari shakar **payvand**,
Bundan butun el **bahramand**.
Bogʻlari soz,
Toʻkindir yoz,
Oʻzbekiston, Oʻzbekiston.

Poʻlat Moʻmin

Sheʼrning keyingi olti qatorini koʻchiring. Ajratilgan soʻzlarning yozilishini yodda tuting.

133-mashq. Tez va to'g'ri o'qing.

Olti juft oq chinni choynakka to'rt juft ko'k qopqoqni, to'rt juft ko'k chinni choynakka olti juft oq qopqoqni yopib bo'ladimi?

Qaysi so'zlar oxiridagi undosh tovush aytilmasa ham yoziladi?

134-mashq. O'qing. Topishmoqning javobini toping.

Otdan baland, itdan past.

U yog'i arra, bu yog'i arra,
O'rtasida go'sht barra.

Ko'chiring. Aytilishi va yozilishida farq qilgan so'zlarning tagiga chizing.

135-mashq. Maqollarni o'qing.

1. Mehnatdan do'st ortar. 2. Boshingga qilich kelsa ham rost gapir. 3. Rejasiz ish — qoli psiz g'isht. 4. Baland tog'da qor bo'lar, mard kishida or bo'lar.

Ikkita maqolni ko'chiring. Aytilishi bilan yozilishida farq qilgan so'zlarning tagiga chizing.

136-mashq. Tushirilgan **d** va **t** harflaridan mosini qo'yib, so'zlarni ko'chiring.

Do's., xursan., juf., balan., farzan., go'sh., payvan., Samarqan., Toshken. .

To'g'ri yozdingizmi? Lug'atdan tekshiring.

137-mashq. O'qing. Aytilishida undosh tushib qoladigan so'zni ayting.

Odobli farzand — ota-onaning umrini uzaytiradi.

Hadisdan

Oramizdan qil o'tmaydi,
Bizlar inoq, bizlar do'st.

Shukur Sa'dulla

Hadis va she'rni yodlang, yoddan yozing.

138-mashq. O'qing. Ko'chiring. Maqollarning mazmunini aytib berishga tayyorlaning.

Daraxt ildizi bilan kuchli,
Odam — do'stlari bilan.

Rost so'zlagan yetar niyatga,
Yolg'on degan qolar uyatga.

O'Z ICHIDA KETMA-KET KELGAN BIR XIL UNDOHLAR

139-mashq. So'zlarni o'qing. Ketma-ket kelgan bir xil undosh harfli so'zlarni aniqlang.

Izzat, labbay, pilla, katta, hissa, chaqqon, pashsha, quvvat, sodda, kakku, qimmat, oppoq, arra, tanafus, achchiq.

Ko'chiring. Tekshiring.

Ba'zi so'zlar ichida ikkita bir xil undoshlar ketma-ket keladi: *tabassum, izzat, chaqqon.*

140-mashq. O'qing.

1. Har yili tutamiz pilla: pilla emas, asl tilla.
2. Avval o'yla, keyin so'yla.

Ko'chiring. Ketma-ket kelgan bir xil undosh harfli so'zlarning tagiga chizing.

141-mashq. O'qing.

Abbos, Zunnun, Mannop, Musallam, Mukarram, Muyassar, Munavvar, Muqaddam, Muhayyo, Muhammad.

Ko'chiring. Tekshiring.

142-mashq. O'qing. She'r nima haqida yozilgan?

Do'stlar davrasi katta,
Qirq xil millat jo'ramiz.
Bir mayizni, albatta,
Birga baham ko'ramiz.

Shukur Sa'dulla

Ko'chiring. Ketma-ket kelgan bir xil undosh harfli so'zlarning tagiga chizing.

Ketma-ket kelgan bir xil undosh harfli so'zlar bo'g'in ko'chirish uchun qanday bo'linadi?

143-mashq. Tez va to'g'ri o'qing. Ko'chiring.

Abdul-la ar-ralaydi, Mufar-rax al-lalaydi.

Nov-voy non yopar,
Non-ni nov-vot deb sotar.

Bo'g'in ko'chirishda ketma-ket kelgan bir xil undoshlarning bittasi oldingi yo'lda qoldiriladi, ikkinchisi keyingi yo'lga ko'chiriladi: *kat-ta, iz-zat, say-yora.*

144-mashq. O'qing.

Yalqovlikni yiqqanmiz,
Katta yo'lga chiqqanmiz.
Yetish uchun maqsadga
Toblanib chiniqqanmiz.

Po'lat Mo'min

Ketma-ket kelgan bir xil undosh harfli so'zlarni bo'g'in ko'chirish uchun bo'lib, she'rni yozing.

145-mashq. O'qing. So'zlarni bo'g'in ko'chirish uchun bo'lib yozing.

G'al-la, chinni, tonna, barra, issiq, naqqosh, chit-tak, qubba, rassom, qissa.

146-mashq. O'ylang, qaysi harflar tushib qolgan?

a	r	r	
i	k	k	
	k	k	i

a	v	v		l
t		l	l	a
h		m	m	a

Tushirilgan harflarni qo'yib, so'zlarni ko'chirish uchun bo'g'inga bo'lib yozing.

147-mashq. O'qing.

Kaptar ovchining to'riga ilindi. Ovchi uni tutib olmoqchi bo'ldi.

Buni chumoli ko'rib qoldi. Ovchining ko'ylagi ichiga kirdi. Yelkasini qattiq chaqdi.

Ovchi chiday olmadi. U to'rni qo'lidan tashlab yubordi. Kaptar qutulib, uchib ketdi.

Matn necha qismdan tuzilgan? Qismlarning biri ikkinchisidan qanday ajratilgan?

Sarlavha qo'yib, matnni ko'chiring.

148-mashq. Topishmoqning javobini toping.

Katta varaq, dumi taroq,
Akasining ismi — quroq.

v	a			a	k
---	---	--	--	---	---

Og'zi yo'g'-u tishi ko'p,
Chaynagani to'sin, cho'p.

a			a
---	--	--	---

So'zlarni bo'g'in ko'chirish uchun bo'lib, topishmoqlarni ko'chiring.

149-mashq. O'qing. Sarlavha tanlang.

Yangi yil bayrami yaqinlashdi. Maktab zaliga katta archa o'rnatildi.

Bolalar archani o'yinchoqlar bilan bezashdi. Mana sharchalar, marjonlar. Ana xo'rozcha, ayiqcha, olmaxon. Bu — quyuncha.

Bolalar archa atrofida o'ynaydilar, qo'shiq aytadilar.

Savollarga javob yozing.

1. Qayerga katta archa o'rnatildi?
2. Bolalar nimani bezashdi?
3. Ular archa atrofida nima qiladilar?

150-mashq. O'qing. Savollarga javob yozishga tayyorlaning.

ARCHA

Mustaqillik maydonida juda baland va chiroyli yasatilgan archa o'rnatilgan. Shahar va atrofdagi qishloqlardan kelgan bolalar xursand bo'lib o'ynaydilar. Jo'shqin musiqa yangraydi. Ular Qorbobo va qorqiz bilan raqsga tushadilar va ashula aytadilar.

Savollarga javobingizni yozing.

1. Juda baland va chiroyli archa qayerda o'rnatilgan?
2. Kimlar bu yerda xursand bo'lib o'ynaydilar?
3. Bolalar nima qiladilar?

Sizlar maktabingiz va uyingizda Yangi yilni qanday kutib olganingiz haqida hikoya qilib berishga tayyorlaning.

151-mashq. Tushirilgan harflarni o'rniga qo'yib, so'zlarni ko'chiring.

Balan., ch.royli, sha.ar, olma.on, sov.q, ya.malak, xursan., op.oq, jo'shq.n.

Shu so'zlardan qatnashtirib 2-3 ta gap tuzing.

152-mashq. O'qing.

14-yanvar — Vatan himoyachilari kuni.

Qurolli kuchlarimiz mustaqil O'zbekistonning qo'riqchisidir. U xalqimiz tinchligi va osoyishtaligini saqlaydi.

Ko'chiring. Qurolli kuchlarimiz haqida nimalarni bilasiz? So'zlab bering.

153-mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlar bir yo'ldan ikkinchi yo'lga qanday ko'chiriladi?

ENG MO'TABAR SO'Z

Dunyoda bir so'z bor. U turli tillarda turlicha jaranglaydi. **Odamlar** bu so'zga **amal** qilib, **inoq**, tinch-totuv yashaydilar. **Ular** farovon va baxtiyor hayot kechiradilar. Bu **do'stlik** so'zidir.

Ajratilgan so'zlarni qoidaga moslab, bo'ginlarga bo'lib ko'chiring.

154-mashq. Maqollarni o'qing. Mazmunini tushuntirishga tayyorlaning.

Tinchlik — farovonlik yo'ldoshi.

Tinchlik bo'lsa, yuz millat til topadi.

Tinchlik — baxt, sog'lik — taxt.

Ko'chiring. Tekshiring.

SO'Z VA GAP

So'z nima, gap nima? Ularning o'zaro farqini ayting.

155-mashq. Ko'chalardagi, maktabdagi, hovlingizdagi, uyingizdagi narsalarning nomini ayting.

Shu narsalardan ayrimlarining rangini, ta'm-mazasini, shaklini ayting.

Ayrim narsalarning harakatini ayting. Ko'rgan narsalaringiz nechta? Sanang. Narsalar nomini, uning belgisi, sanog'i yoki harakatini aytishda qaysi so'zlardan foydalandingiz?

Tilimizda so'zlar nima uchun juda ko'p?

156-mashq. O'qing. So'z va gaplarni qiyoslang. So'z gapdan nimasi bilan farqlanadi?

So'zlar: kitob, do'st, asrang, u, o'rgatadi, yaxshi, o'qing, biz, g'amxo'r, besh.

Gaplar: kitobni yaxshi asrang. U kishilarga irodasi kuchli hamda g'amxo'r bo'lishni o'rgatadi. Kitob — bizning do'stimiz.

Gaplarni ko'chiring.

So'zlar shaxs va narsa nomini, uning harakatini, belgisini, sanog'ini bildiradi: *yil, bo'linadi, saxiy, to'rt, olam.*

Gap tugal fikrni bildiradi. *Quyosh olamni yoritadi va isitadi.*

157-mashq. Rasmlarni bir-biri bilan taqqoslaganda nimalarni ko'rdingiz? Ularning nomini ayting.

Nuqtalar o'rniga *katta* yoki *kichik* so'zini qo'yib, gaplarni ko'chiring.

Namuna: *o'rdak g'ozdan katta.*

Ot tuyadan ... . Sigir fildan ... . Tulki quyondan ... .
Kaptar chumchuqdan ... .

158-mashq. Bo'g'inlab o'qing.

Balli, basseyn, g'urra, do'ppi, jarroh, muallim, Qud-
dus, Muzaffar, Surayyo, Musharraf, yetti.

So'zlarni ko'chirish uchun bo'g'inlarga bo'lib, chiziqcha
bilan ajratib yozing.

SH AXS VA NARSA NOMINI BILDIRGAN SO'ZLAR

159-mashq. Rasmni ko'ring. Rasmda qaysi vaqt tasvirlangan?
Unda kimlar va nimalarni ko'ryapsiz?

K i m ? va n i m a ? so'roqlariga javob bo'lgan so'zlarni ayting.

K i m ? *Ota, ...*

N i m a ? *Qor, chana, ...*

Rasm bo'yicha matn tuzing va yozing.

Shaxs(kishi)lar nomini bildirgan soʻzlar kim? soʻrogʻiga javob boʻladi. Kim? — *ishchi, shifokor, dehqon, otboqar.*

Narsalar nomini bildirgan soʻzlar nima? soʻrogʻiga javob boʻladi. Nima? — *uy, chumchuq, chumoli, ot.*

160-mashq. Oʻqing. Kim? va nima? soʻrogʻiga javob boʻlgan soʻzlarni ayting.

Bogʻ yashnaydi
Bogʻbon bilan.
Dala yashnar
Dehqon bilan.

Uy yashnaydi
Bola bilan.
Togʻ yashnaydi
Lola bilan.

Umarali Qurbonov

Koʻchiring. Kim? va nima? soʻrogʻiga javob boʻlgan soʻzlar tagiga bitta chiziq chizing.

161-mashq. Sinfdagi narsalarning nomini ayting va yozing.

Sinf jihozlari: (nima?) *parta, ...*

Oʻquv qurollari: (nima?) *kitob, ...*

162-mashq. Oʻqing.

IQTISODIY MUNOSABAT

Onangiz qoʻlingizga **pul** berdi. Doʻkondan **non** olishga bordingiz. Endi siz xaridorga aylandingiz. **Doʻkondor** bilan gaplashib, non sotib olasiz. Shunda **xaridor** bilan **sotuvchi** oʻrtasidagi oldi-sotdi munosabati yuzaga keladi. Buni iqtisodiy **munosabat** deyiladi.

Ajratilgan soʻzlarni koʻchiring.
Yoniga soʻrogʻini yozing.

163-mashq. Oʻqing. Yoddan yozishga tayyorlaning.

Doʻstlar, qanday koʻngilli
Qishning kumush quchogʻi!
Bizni **bahor, yoz** kabi
Erkalaydi **qish** chogʻi.

Zafar Diyor

Yoddan yozing. Tekshiring. Ajratilgan soʻzlarga soʻrogʻ bering.

?

Qanday soʻzlar kimlar? soʻrogʻiga javob boʻladi?

164-mashq. Rasmlarni koʻring. Soʻroqlarga javob bering.

Kim? Kim?

Kimlar? Kimlar?

Avval kim? soʻrogʻiga, keyin kimlar? soʻrogʻiga javob boʻlgan soʻzlarni yozing.

Kim? ...

Kimlar? ...

Qaysi soʻzlar n i m a l a r ? soʻrogʻiga javob boʻladi?

165-mashq. Rasmlarni koʻring, soʻroqlarga javob bering.

Nima? Nima? Nimalar? Nimalar?

Avval nima? soʻrogʻiga, keyin nimalar? soʻrogʻiga javob boʻlgan soʻzlarni yozing.

Nima? ... .

Nimalar? ... .

Bittadan ortiq shaxsni bildirgan soʻzlar kim - lar? soʻrogʻiga javob boʻladi.

Bittadan ortiq narsani bildirgan soʻzlar n i m a - lar? soʻrogʻiga javob boʻladi.

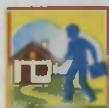
166-mashq. Oʻqing. Kimlar? yoki nimalar? soʻrogʻini berib, koʻp shaxs va narsani bildirgan soʻzlarni aniqlang.

Halol ishlar otalar,
Qolishmaydi onalar.
Biz tomonga kelingiz,
Poʻlat qanotlar!

Oppoq oltin paxtalar
Kun nurida yaltirar.
Paxtamizni koʻringiz,
Poʻlat qanotlar!

Zafar Diyor

Koʻchiring. Kimlar?, nimalar? soʻrogʻiga javob boʻlgan soʻzlarning tagiga chizing.

167-mashq. O'qing. So'roq berib, shaxs va narsa nomini bildirgan so'zlarni aniqlang.

Kishilar qalam, ruchka, o'chirg'ich soladigan quticha o'ylab topganlar. Unga qalamdon deb nom qo'yishgan. O'quvchilar unda yozuv qurollarini saqlaydilar.

Ko'chiring. Kimlar? va nima? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlarning tagiga chizing.

168-mashq. So'zlarni o'qing va so'roq bering.

Yo'lovchi, kaptar, ayiq, ot, otboqar, paxta, paxtakor, bog'bon, traktor, traktorchi.

Avval kim? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlarni, keyin nima? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlarni yozing.

Kim? *Rassom, ...*

Nima? *Bulbul, ...*

169-mashq. O'qing. Kimlar? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlarni aniqlang.

Bizning Vatanimiz — O'zbekiston. Vatanimizda o'zbeklar, qirg'izlar, qoraqalpoqlar, ruslar, armanlar, qozoqlar, tojiklar, turkmanlar, tatarlar va boshqa xalqlar ahil yashaydilar, mehnat qiladilar.

Kimlar? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlarni yozing.

170-mashq. O'qing. Nuqtalar o'rniga tushirilgan harflarni qo'yib ko'chiring. Nimalar? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlarning tagiga chizing.

Keng dalalar, ormon, d.engizlar,
G.lzor, bog'lar — bari bizniki.

Dar.o, ko'llar, serhosil y.rlar,
Of.in to.lar hur .limniki.

Shukur Sa'dulla

Nima uchun shoir hamma narsani *bizniki, elimniki* deb ataydi?
She'r haqida tushunganlaringizni so'zlab bering.

171-mashq. To'rtta ki m ? so'rog'iga javob bo'lgan va to'rtta
nima? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlarni yozing.
Ular nimalarni bildiradi?

172- mashq. Rasmda tasvirlangan hayvonlarning nomini ayting.

Avval uy hayvonlari nomini, keyin yovvoyi hayvonlar
nomini yozing.

Uy hayvonlari: *sigir*, ...

Yovvoyi hayvonlar: *yo'lbars*, ...

173-mashq. *Buzoq, bo'taloq, toycha, qo'zichoq* qaysi uy
hayvonlarining bolasi?

Hayvonlar nomini ularning bolalari nomi bilan yonma-yon
yozing.

Namuna: *sigir — buzoq, ...*

174-mashq. O'qing.

Choynak choyni damlash uchun, piyola choyni ichish uchun, kosa ovqatni suzish uchun, qoshiq ovqatni yeyish uchun kerak bo'ladi. Shuning uchun ular ro'zg'or anjomlari deyiladi.

Bolta, arra, randa, bigiz, qaychi biror ishni bajarish uchun ishlatiladi. Shuning uchun bular ish qurollari deyiladi.

Ro'zg'or idishlari va ish qurollarini bildirgan so'zlarni alohida-alohida yozing.

Ro'zg'or idishlari: (nima?) ...

Ish qurollari: (nima?) ...

175-mashq. O'qing. Har bir so'zga so'roq bering.

Qo'shiq, qo'shiqchi, sigir, molboqar, samolyot, baliq, ishchi, baliqchi, zavod, tadbirkor, qandolatchi, maktab, bemor, shifokor.

Avval kim?, so'ng nima? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlarni yozing.

176-mashq. O'qing.

XALOSKOR

O'ktam anhor bo'yidan ketayotgan edi. Uning ko'zi suvda oqib kelayotgan bolaga tushdi.

O'ktam darrov o'zini suvga otdi. Ancha qiyinchilik bilan bolani qirg'oqqa olib chiqdi. Bu Xayrulla ismli ikki yashar bola edi. Xayrullaga vaqtida yordam berildi.

Xayrullaning ota-onasi xaloskor O'ktamga rahmat aytishdi. Uning ota-onasiga minnatdorchilik bildirishdi.

Savollarga javob bering va javobingizni yozing.

1. O'ktam qayerda kimni ko'rib qoldi?
2. U nima qildi?
3. O'ktamga kimlar rahmat aytishdi?

177-mashq. Rasmlarga qarang. Narsalar nomini ayting.

Savollarga javob bering. Javobingizni yozing.

- Bog'da nimalar pishadi?
Polizda nimalar yetiladi?

178-mashq. O'qing. Gaplarning chegarasini aniqlang.

kechki payt oilamiz a'zolari yig'ilishadi otam mollarga yem beradilar onam kechki ovqat tayyorlaydilar opam kichik ukamga qaraydilar

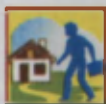
Matnga sarlavha tanlang va uni ko'chiring. Kim? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlarning tagiga chizing.

179-mashq. O'qing. Nimalar? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlarni aniqlang.

QUSHLAR QAYERDA TUNAYDI

Qarg'alar bog'larda va daraxtzorlarda tunaydi. Chittaklar bo'g'otning toza joyiga bekinib oladi. Karqurlar qor tagiga sho'ng'iydi. Bu qushlar qor inlarida uxlaydi.

Ikkita gapni ko'chiring. Gap nimalar haqida aytilganini bildirgan so'zning tagiga chizing.

180-mashq. So'roqlar o'rniga mazmunga mos so'zlarni qo'yib, gaplarni ko'chiring. Shaxslarni bildirgan so'zlarning tagiga chizing.

(Kim?) ... paxta ekadi. (Kim?) ... kiyim tikadi.
(Kim?) ... kasallarni davolaydi. (Kim?) ... rasm chizadi. (Kim?) ... bog'larni parvarish qiladi.

181-mashq. O'qing. Qavs ichida berilgan yaqin ma'noli so'zlardan mazmunga mosini tanlab, maqollarni yozing.

Namuna. 1. *Daraxt yaprog'i bilan ko'rkam, odam mehnati bilan ko'rkam.*

1. Daraxt (bargi, yaprog'i) bilan ko'rkam, odam (ishi, mehnati) bilan ko'rkam. 2. Daryo suvini (bahor, ko'klam) toshirar, odam qadrini (ish, mehnat) oshirar. 3. (Ko'klam, bahor) ko'rkam fasl. 4. Duo bilan (el, xalq) ko'karar, yomg'ir bilan (yer, zamin) ko'karar.

182-mashq. Ajratilgan soʻzlardan boshlab gaplar tuzing.

kishilar, **ilgari**, faqat, qora, yozardilar, bilan, siyoh;
tayyorlangan, **siyoh**, qorakuya, va, yogʻdan;
hozir, tayyorlanadi, siyoh, boʻyoqdan;
siyoh, har, xil, boʻladi, rangda.

Tuzgan gapingizdan birini yozing.

183-mashq. Oʻqing.

Dov-daraxtning bogʻbonlar
Soch-soqolin qiyishdi.
Biz oqlagan daraxtlar
Oppoq paypoq kiyishdi.

Tursunboy Adashboyev

Kimlar? va nimalar? soʻrogʻiga javob boʻlgan soʻzlarni aniqlab ayting.

Soch-soqolin qiyishdi, oppoq paypoq kiyishdi deganda nimalarni tushunasiz?

184-mashq. Kim? yoki nima? soʻrogʻiga javob boʻlgan mazmunga mos soʻzni qoʻyib, gaplarni koʻchiring. Gapni bosh harf bilan boshlashni unut-mang.

(Kim?) ... stol, stul, rom yasaydi. (Kim?) ... soat-larni tuzatadi. Yaylovda (nima?) ... oʻtlaydi. Bogʻda (nima?) ... sayraydi.

Tekshirish uchun soʻzlar: *duradgor, poda, soatsoz, bulbul.*

ISHILARNING ISMI VA FAMILIYASIDA BOSH HARF

Qaysi soʻzlar bosh harf bilan boshlanadi?

185-mashq. Oʻqing.

Odamzod koinot sari koʻtarilishni orzu qilgan. Xayolan uchar gilamda fazoga uchishgan. Semurgʻ qush qanotida uzoq manzilni koʻzlashgan. Nihoyat, kishilarning orzusi roʻyobga chiqdi.

Yuriy Gagarin birinchi boʻlib fazoga parvoz qildi. Birin-ketin German Titov, Andriyan Nikolayev, Valentina Tereshkova, Vladimir Jonibekovlar fazoga yoʻl oldilar. Fazogirlarga shon-sharaflar boʻlsin!

Fazogirlarning ismi va familiyasini yozib oling. Bosh harflarning tagiga chizing.

Kishilarning ismi va familiyasi **bosh harf** bilan boshlanadi.

186-mashq. Oʻqing. Tushirilgan harflarni qoʻyib, matnni koʻchiring.

KENG MAYDONDA

Bolalar boʻr bilan asfaltga rasmlar chizishdi. Maqsu. raketa rasmini chizdi. Maqsu.a chizgan gul juda chiroyli. Raja. quyosh rasmini chizdi va „Har doim boʻlsin quyosh!“ deb yozdi.

Tekshiring. Qaysi soʻzlar bosh harf bilan boshlangan? Shu soʻzlarning yozilishiga eʼtibor qiling.

187-mashq. O'qing. Ismlarni ko'chirib, to'g'ri yozilishini yodda tuting.

Muhabbat, Bahrom, Nilufar, Ahror, Davron,
E'tibor, Vohid, Hilola, Ravshan.

188-mashq. Rasmlarni ko'ring. Bolalarga ism qo'ying. Savollarga javob bering.

Kim don beryapti?
... kaptarlarga don beryapti.

Kimlar koptok o'ynayapti?
... va ... koptok o'ynashyapti.

Nuqtalar o'rniga bolalar ismini qo'yib, javobingizni yozing.

189- mashq. O'qing. Gaplarning chegarasini aniqlang. Nechta gap o'qidingiz?

Gulnora Murodovaning Hilola degan singlisi bor u kichkina va sho'x Gulnora ukasiga Shukur Sa'dullaning jaji hikoyalaridan birini o'qib berdi hikoyadagi Hayotjon Hilolaga juda yoqdi

Gaplarning oxiriga nuqta qo'yib, matnni ko'chiring. Tekshiring.

190-mashq. O'ylang, yangi ism hosil qilish uchun qaysi harflarni qo'shish kerak?

	O	S	I	M	
	A	Z	I	Z	
	U	Y	G	U	N

S	A	I	D	
X	O	L	I	D
K	A	M	O	L

Hosil bo'lgan ismlarni yozing. Oralariga vergul (,) qo'ying. Tekshiring.

191-mashq. O'qing.

Bobomiz Alisher Navoiy 9- fevralda Hirot shahrida tug'ilganlar.

Bolalik chog'laridayoq hammaning e'tiboriga tushganlar. Juda odobli bo'lganlar. Ko'p kitob o'qiganlar. Zehnari o'tkir bo'lganlar. Minglab misra she'rni yod bilganlar. Kichiklikda yozgan she'rlariga ustozlari ham katta baho bergan.

Biz zinda Navoiy bobomiz asarlarini o'qib, uqishga qiynalimiz. Axir yozilganiga besh asrdan oshgan-da. Shuning uchun ustozning „Bilmaganni so'rab o'rganagan — olim“ degan nasihatlariga amal qilamiz, so'rab-so'rab o'rganamiz.

Po'lat Mo'min

Savollarga javob bering.

1. Bobomiz Alisher Navoiy qachon, qayerda tug'ilganlar?
2. Bobomiz hammaning e'tiboriga tushganlarining boisi nimada?
3. Bobomiz Navoiyning „Bilmaganni so'rab o'rganagan — olim“ degan nasihatlariga amal qilasizmi?

192-mashq. Alisher Navoiyning hikmatli gaplarini o'qing. Mazmunini anglab olishga harakat qiling.

Yolg'onchi — kishi emas, yolg'on aytmoq mardlarning ishi emas.

Tiling bilan ko'nglingni bir tut.

Kimki ulug'roq, anga xizmat kerak,
Ulki kichikroq, anga shafqat kerak.

Birinchi hikmatli gapni yodlang va yoddan yozing.

193-mashq. Nuqtalar o'rniga mazmunga mos so'zlarni qo'yib, gaplarni ko'chiring.

1. ... .. soatlarni tuzatadi.
2. ... .. daraxtlarni parvarishlaydi.
3. ... .. avtobus haydaydi.
4. ... .. to'r bilan baliq tutadi.

Tekshirish uchun so'zlar: *bog'bon Majid A'zamov, soatsoz Bahodir Sodiqov, haydovchi Valijon Ahmedov, baliqchi To'lqin Saidov.*

Nima uchun *soatsoz, bog'bon* deyiladi?

194-mashq. So'zlardan gaplar tuzing.

She'rlarini, o'qiymiz, sevib, Quddus Muhammadiyning;

ertagini, Hamid Olimjonning, Said, o'qidi, „Oygul bilan Baxtiyor“;

Anvara, va, ko'rdilar, Ra'no, filmni, haqidagi, Alisher Navoiy.

Gaplarni yozing. Qaysi so'zlarni bosh harf bilan boshladingiz? Nima uchun? Tekshiring.

195-mashq. Sinfingizdagi o'quvchilar bajaradigan ishlar haqida gaplar tuzing.

N a m u n a : *Marhamat sinf kutubxonasiga qaraydi.*

196- mashq. Rasmlarni ko'ring.

Berilgan rejaga qarab uch bo'limli og'zaki hikoya tuzing.

Reja

1. Aka-singil holsiz yotgan qushchani ko'rib qolishdi.
2. Ular qushchani uyda parvarish qilishdi.
3. Qushchani uchirib yuborishdi.

Matnni o'qing. Sarlavha qo'ying.

Elyor va uning singlisi Nilufar bog'da aylanib yurishardi. Ular qor ustida holsiz yotgan qushchani ko'rib qolishdi. Nilufar qushchani qo'lga oldi. Aka-singil uni uyga olib kelishdi. Qushchani yaxshi boqishdi. Bahor keldi. Kunlar isidi. Ular qushchani qo'yib yuborishdi.

Matnni uch qismga bo'ling va har bir qismni xat boshidan boshlab yozing. Tekshiring.

197-mashq. O'qing. Ko'chiring.

QALDIRG'OCH

Erkdan nishona bo'lib,
Nurli peshona bo'lib,
Uchib keldi qaldirg'och,
Ko'kda otib keng quloch.
Baxt-iqbol olib keldi,
Istiqbol olib keldi.
Erksevar yuraklarga
Istiqlol olib keldi.

Barot Yarash

Siz qushlarga qanday munosabatda bo'lasiz? Shu haqida hikoya qilib berishga tayyorlaning.

AYVONLARGA QO'YILGAN NOMDA BOSH HARF

198-mashq. O'qing.

Uy hayvonlari: ot, sigir, mushuk, it, echki, qo'y.
Hayvonlarga qo'yiladigan nomlar: G'irko'k, Boychi-
bor, Qashqa, Malla, Momiq, Mosh, Ziyrak, Qoplon,
Targ'il.

Hayvonlarga qo'yiladigan nomlarni ko'chiring.

Hayvonlarga qo'yilgan nomlar bosh harf bilan yoziladi: *G'irko'k, Mosh, Targ'il.*

199-mashq. O'qing.

Matlubaning uyida Yo'lbars nomli iti va Ziyrak, Mosh nomli mushuklari bor. Matluba ularga mehribon.

Davron esa ot boqishga qiziqadi. Bo'sh qoldi deguncha buvasining Qorabayir, Boychibor nomli otlari yoniga yuguradi. Otlarni cho'miltiradi, ularga yem beradi. Bu ishlar Davron uchun juda zavqli.

Matnning birinchi qismini ko'chiring. Hayvonlarga qo'yilgan nomni bildirgan so'zlarning tagiga chizing.

200-mashq. O'qing. Hayvonlarga qo'yilgan nomni bildirgan so'zlarni aniqlang.

Sirk maydoni. Qiziqchi iti Qoplon, mushugi Qoramosh, maymuni Chita bilan chiqdi. Ular ketidan aravachaga qo'shilgan ayig'i Maymoq yugurib keldi. Qoplon, Qoramosh, Chita aravachaga o'tirib olishdi. Tomoshabinlar ularni olqishlashdi.

Hayvonlar nomini ularga qo'yilgan nom bilan yonma-yon ko'chiring.

Namuna: *it — Qoplon, ...*

201-mashq. O'qing. Hayvonlarga qo'yilgan nomlarni ayting.

Rahimaning Malla nomli mushugining uchta chiroyli bolasi bor. Rahima oppog'iga Popuk, qoramtiriga Qoramosh, kichigiga Mitti deb nom qo'ygan.

Ko'chiring. Mushuklarga qo'yilgan nomni bildirgan so'zlarning tagiga chizing.

202-mashq. O'qing.

Omon bilan Ozoda — aka-singil. Omonning chiroyli iti bor. Unga Olapar deb nom qo'ygan. Singlisining Popuk degan mushugi bor. Popuk bilan Olapar bir-biriga juda o'rganishgan.

Bosh harf bilan yozilgan so'zlarni aniqlang. Ular nima uchun bosh harf bilan yozilganini tushuntiring.

203-mashq. O'qing. Hayvonga qo'yilgan nomni bildirgan so'zni aniqlang.

TO'RTKO'Z

Bir kuni Shokir ota qo'shni qishloqdan kuchuk bo-lasini olib keldilar. Uni Shuhratjonga sovg'a qildilar.

Kuchukcha yum-yumaloq va juda sho'x edi. Shuhratjon unga To'rtko'z deb nom qo'ydi.

To'rtko'z yaxshi o'syapti. U Shuhratjonga juda o'rgangan. To'rtko'z nomini eshitsa, yugurib kelib erkalanadi.

Savollarga javob bering va javobingizni yozing.

1. Shokir ota qishloqdan nima olib keldilar?
2. Shuhratjon kuchukchaga qanday nom qo'ydi?
3. To'rtko'z kimga juda o'rgandi?

204-mashq. O'qing. Gapning mazmuniga mos so'zni qo'yib, gaplarni ko'chiring.

O'ktamning iti ... qattiq vovullaydi.
Singlimning mushugi ... erkalanib miyov-
laydi.
Akam otiga ... deb nom qo'ygan.

Boychibor
Tarzan
Momiq

Hayvonlar nomini bildirgan soʻzlar tagiga bitta toʻgʻri, ularga qoʻyilgan nomni bildirgan soʻzning tagiga toʻlqinli chiziq chizing.

AHAR, QISHLOQ, KOʻCHA, DARYO NOMLARIDA BOSH HARF

205-mashq. Oʻqing.

Toshkent shahri, Buxoro shahri, Xumson qishlogʻi, Doʻstlik koʻchasi, Zarafshon daryosi.

Koʻchiring. Shahar, qishloq, koʻcha va daryoga qoʻyilgan nomlarni bildirgan soʻzlarning tagiga chizing.

Shahar, qishloq, koʻcha va daryoga qoʻyilgan nomlar **bosh harf** bilan yoziladi.

206-mashq. Oʻqing.

Oʻzbekiston — yam-yashil diyor. Hayotbaxsh Amudaryo bilan Sirdaryo butun oʻlka boʻylab oqib oʻtadi.

Chirchiq, Zarafshon, Norin daryolari Toshkent, Samarqand, Namangan, Kattaqoʻrgʻon kabi shahar va qishloqlarni suv bilan taʼminlaydi.

Koʻchiring. Qaysi soʻzlarni bosh harf bilan yozdingiz? Nima uchun?

207-mashq. Oʻqing. Koʻchiring. Bosh harf bilan boshlangan soʻzlarning tagiga chizing.

Navoiy shahri, Amir Temur xiyoboni, Bobur koʻchasi, Mustaqillik maydoni, Oybek koʻchasi.

Bu shahar, xiyobon, koʻchalar kimlarning sharafiga shunday nomlangan? Mustaqillik maydoni-chi?

208-mashq. O'qing.

Men Toshkent shaharining Sobir Rahimov ko'chasida turaman. Mening otam — Jo'rayev Shuhratjon. Onam — Abdullayeva Muhayyo.

Buvim — Ahmedova Muhabbat G'azalkent qishlog'ida yashaydilar.

Quyidagi namunaga qarab, o'zingiz haqingizda yozing.

Namuna: mening ismim — ... . Men ... shaharida (qishlog'ida), ... ko'chasida turaman. Onamlarning ismi — ... . Otamlarning ismi — ... .

209-mashq. O'qing, sarlavha toping.

Karim, Salim, Halim Oqsoy qishlog'ida yashaydilar. Ular ikkinchi sinfda birga o'qishadi.

Uch o'rtoq soy bo'yidagi chimga cho'zilib, yozda qiladigan ishlari haqida uzoq suhbatlashishadi.

—Men yaylovga ketaman. Qo'y boqishda dadamga qarashaman. Itim Bo'ribosarni ham o'zim bilan olib ketaman. Tog'da maza! — dedi Karim.

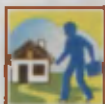
O'rtoqlari ko'z oldiga tog' manzarasi keldi.

Sunnatilla Anorboyev

Savollarga javob bering.

1. Oqsoy qishlog'ida kimlar yashaydilar?
2. Uch o'rtoq nima qilishdi?
3. Karim nima dedi?
4. O'rtoqlarining ko'z oldiga nima keldi?

Matndan Karimning gapini ko'chirib yozing. Bosh harf bilan boshlangan so'zlarning tagiga chizing. Nima uchun bu so'zlar bosh harf bilan boshlangan?

210-mashq. O'qing. Bosh harf bilan yozilgan so'zlarga e'tibor bering.

Xorazming yashnar ko'rkam,
 Surxondaryo ishda ildam,
 Mehnatsevar Buxoro ham.
 Yaylov-yaylov
 Qo'ylaring bor,
 O'zbekiston, O'zbekiston.

Po'lat Mo'min

Ko'chiring. Joylarga qo'yilgan nomlarning tagiga chizing.

AXS VA NARSA HARAKATINI BILDIRGAN SO'ZLAR

211-mashq. Rasmga qarang. Bolalarga ism qo'ying va hikoya tuzing.

Matnni o'qing.

QISHDA

Qor ko'p yog'di. Kun sovudi. Yer muzladi. Bolalar sevindilar va keng maydonda yugurdilar.

Ana, Vazira Qorbobo yasayapti. Latif singlisi bilan chana uchyapti. Vahob konki uchyapti.

Qish ham maza!

Shaxs va narsa nomini bildirgan so'zlarni toping. Ular qanday so'roqlarga javob bo'lyapti?

Narsa va bolalar bajarayotgan harakatni bildirgan so'zlarni aniqlang. Shu so'zlar qanday so'roqlarga javob bo'lyapti?

212-mashq. „Qishda“ sarlavhali matnni o'qing. Nima qildi?, nima qildilar? va nima qilyapti? so'roqlariga javob bo'lgan so'zlarni aniqlang va yozing.

Namuna: nima qildi? *Yog'di, ...*

Nima qildilar? *Sevindilar, ...*

Nima qilyapti? *Yasayapti, ...*

Nima qildi?, nima qildilar?, nima qilyapti? so'roqlariga javob bo'lgan so'zlar nimani bildiriyapti?

Shaxs va narsalarning harakatini bildirgan so'zlar nima qildi?, nima qilyapti?, nima qiladi? so'roqlariga javob bo'ladi. Nima qildi? — *yozdi, uchdi*; nima qilyapti? — *yozyapti, uchyapti*; nima qiladi? — *yozadi, uchadi*.

213-mashq. Topishmoqni o'qing, javobini toping.

Loy bo'lib suyuladi,
Qolipda quyiladi.
Xumdon-pechda pishadi,
Mashinaga tushadi,
Qurilishga ketadi.

Topishmoqni topishda sizga qaysi so'zlar yordam berdi? Bu so'zlar nimani bildiradi? Ular qanday so'roqqa javob bo'ladi? Harakatni bildirgan so'zlarni ko'chiring.

Namuna: nima qiladi? *Suyuladi, ...*

214-mashq. Harakatni bildirgan so'zlarni qo'yib, gaplarni ko'chiring.

Qishda kunlar (nima qiladi?)... .

Qor ko'p (nima qiladi?)... .

Suvlar (nima qiladi?)... .

215-mashq. O'qing.

Yer tabiatning uch faslida xayrli mehnat qiladi. Qish kunlarida miriqib dam oladi. Qor va yomg'ir namplarini yig'adi, kelgusi yil hosili uchun asraydi. O'zida kuch to'playdi.

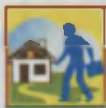
Bahor kelishi bilan insonga o'z bag'rini ochadi. Saxiy mehrini sochadi.

Yayra Sa'dullayeva

Savollarga matndan javob topib o'qing.

1. Uch faslda yer nima qiladi?
2. Qish kunlarida-chi?
3. Bahor kelishi bilan nima qiladi?

Savollarga javobingizni yozing. Harakatni bildirib, nima qiladi? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlar tagiga chizing.

216-mashq. Maqollarni o'qing.

Bulbul chamanni sevadi, odam — Vatanni. Mehnat baxt keltiradi. Ot egasini taniydi.

Ko'chiring. Harakatni bildirgan so'zlarni aniqlang va tagiga ikkita chiziq chizing. Tekshiring.

217-mashq. Rasmga qarang.

Nima qilyapti?

Nima qilyaptilar?

Birinchi rasmda harakatni necha kishi bajaryapti?

Ikkinchi rasmda-chi?

Harakatni bildirgan so'zlar qanday so'roqlarga javob bo'lyapti?

Bir shaxs bajargan, harakatni bildirgan soʻz nima qildi?, nima qilyapti?, nima qiladi? soʻroqlariga javob boʻladi. Nima qildi?— *oʻqidi*, nima qilyapti?— *oʻqiyapti*, nima qiladi?— *oʻqiydi*.

Agar soʻz birdan ortiq shaxslar bajargan harakatni bildirsa, nima qildilar?, nima qilyaptilar?, nima qiladilar? soʻroqlariga javob boʻladi. Nima qildilar?— *yozdilar*, nima qilyaptilar?— *yozyaptilar*, nima qiladilar?— *yozadilar*.

218-mashq. Mazmunga mos harakatni bildirgan soʻzlarni davom ettiring va ularni yozing.

Oʻquvchi nima qiladi? Oʻqiydi, ...

Oʻquvchilar nima qiladilar? Oʻqiydilar, ...

219-mashq. Topishmoqlarning javobini toping.

Qishda yaxlaydi, yozda eriydi.

s		v
---	--	---

Yozda kiyinadi, qishda yechinadi.

d				t
---	--	--	--	---

Qanoti yoʻq uchadi, oyogʻi yoʻq chopadi.

sh			l
----	--	--	---

Topishmoq matnini koʻchiring. Nima qiladi? soʻrogʻiga javob boʻlgan soʻzlar tagiga chizing.

220-mashq. Mazmunga mos hayvon nomini qo'yib, gaplarni yozing. Gapni bosh harf bilan boshlashni unutmang.

... miyovlaydi. ... vovullaydi. ... ma'raydi.
... kishnaydi.

Harakatni bildirgan so'zlar tagiga chizing.

221-mashq. O'qing. Tushirilgan harflarni qo'yib ko'chiring.

Soylar to'li. oqadi,
Bog'lar kuli. boqadi,
Bizga juda yoqadi
Chamanzor har yoq.

A. Bo'riboyev

Harakatni bildirgan so'zlarning tagiga chizing. Ularga so'roq bering.

Bog'lar kulib boqadi gapini qanday tushunasiz?

222-mashq. So'zla, tik, ko'r, chal, uxla so'zlarini nima qildi?, nima qilyapti?, nima qiladi? savollariga moslab o'zgartiring.

Nima qildi? *Tikdi, ...*

Nima qilyapti? *Tikyapti, ...*

Nima qiladi? *Tikadi, ...*

Shu so'zlardan bittasini qatnashtirib gap tuzing va yozing.

223-mashq. Mazmunga mos so'zlarni tanlab, gaplarni yozing.

Nima? ... kishnaydi, yo'rg'alaydi, chopadi.
Nima? ... qurillaydi, sakraydi, suzadi.

Birinchi gap nima haqida aytilgan? U haqida nimalar deyilgan? Ikkinchi gap-chi?

224-mashq. O'qing. Diktant yozishga tayyorlaning.

KITOBNI SEVING

O'quvchi kitobni sevadi. Kitob bizni yer yuzidagi, suv ostidagi va osmondagi hayot bilan tanishtiradi. Kitob ahil yashashga, kishilarga yordam berishga o'rgatadi. Kitobni ko'p o'qing va seving.

Diktantni yozing.

8- MART — ONAJONLAR BAYRAMI!

225-mashq. O'qing. Ko'chiring.

Sakkizinchi Mart bilan
Onamlarni qutlayman.
Qo'llariga gul tutib,
Sog'-omonlik tilayman.

Harakatni bildirgan so'zlarning tagiga chizing.

226-mashq. Savollarni o'qing va javob berishga tayyorlaning.

1. Biz mart oyida qaysi bayramlarni nishonlaymiz?
2. 8- Mart bayramini nima uchun ardoqlaymiz?

227-mashq. O'qing.

Hurmatli onajon!

Sizni 8- Mart bayrami bilan tabriklayman.

Sizga sog'liq, quvonch va baxt tilayman.

O'g'lingiz Murod

Siz ham onangizga, buvingizga, opangizga tabriknoma yozing.
Oxiriga ismingizni yozib qo'ying.

228-mashq. O'qing. She'mi yodlang.

Sakkizinchi mart bugun,
Quvonchlarim bir jahon.
Bayramingiz muborak,
Aziz ona, onajon!

So'zlari bol, durdona,
Mehnatda eng mardona,
Olam ichra yagona
Sizsiz, ey aziz ona!

Jumaniyoz Jabborov

229-mashq. Rasmlarga qarang.

Rejaga qarab uch bo'limli og'zaki hikoya tuzing.

Reja

1. Qushlar yemagi qor tagida qoldi.
2. Bolalar yemakni donxo'rakka sochdilar.
3. Ular qanotli do'stlarini ko'rib sevindilar.

Matnni o'qing. Sarlavha tanlang. Matnni uch bo'limga bo'ling.

Qor ko'p yog'di. Qushlar yemagi qor tagida qoldi. Bolalar don, non uvoqlarini olib keldilar. Ular qanotli do'stlari yemagini donxo'rakka sochdilar. Qushlar maza qilib donlashdi. Bolalar ularni ko'rib juda sevindilar.

Sarlavha qo'yib, matnning har bir bo'limini xat boshidan yozing. Tekshiring.

230-mashq. Mazmunga mos qush nomlarini qo'yib, gaplarni yozing. Harakatni bildirgan so'zlar tagiga chizing.

... chirqillaydi. ... qag'illaydi. ... kukulaydi. ... chiroyli sayraydi.

Qo'yish uchun so'zlar: *olaqarg'a, chumchuq, kakku, bulbul.*

231-mashq. Maqollarni o'qing. Ko'chiring.

Kamtar bo'lsang, obro' ortar,
Manman bo'lsang, ensa qotar.

Ko'kka boqma, ko'pga boq.

O'ylang, maqollarning mazmunini qanday tushuntirish mumkin?

Ortar, boq so'zlariga yaqin ma'noli so'z tanlang.

232-mashq. Savollar asosida hikoya qilib bering.

1. Sen ertalab nima qilding?
2. Hozir nima qilyapsan?
3. Kechqurun nima qilasan?

Hikoyangizda shaxsning harakatini bildirgan qaysi so'zlardan foydalandingiz? Shu so'zlar qaysi so'roqlarga javob bo'ladi?

233-mashq. O‘qing.

Bahor keldi. Mevali daraxtlar qiyg‘os gulladi. Jiblajibon, qaldirg‘ochlar uchib keldi. Ular in qurishyapti.

Ko‘chiring. Tekshiring.

Harakatni bildirgan so‘zlar tagiga ikkita chiziq chizing.

234-mashq. Berilgan so‘zlardan ikkita gap tuzing va yozing.

Vatanimiz, bizning, va, bepoyon, serquyosh; sevadi, mehnatni, xalqimiz.

Birinchi gap nima haqida aytilgan?

Ikkinchi gap kim haqida aytilgan? Xalqimiz haqida nima deyilgan?

235-mashq. O‘qing.

Tili yo‘q, oyog‘i yo‘q,
Hisoblaydi, yuradi.
Kecha-kunduz yursa ham,
U bir joyda turadi.

S			
---	--	--	--

Topishmoqni ko‘chiring, javobini yozing. Tekshiring.
Harakatni bildirgan so‘zlarning tagiga chizing.

236-mashq. O‘qing.

NAVRO‘Z — BAHOR BAYRAMI

21- mart kuni o‘lkamizga Navro‘z kirib keladi. Kun bilan tun baravarlashadi. Navro‘z— xalqimizning sevimli bayrami. Shu kundan haqiqiy bahor boshlanadi.

Quyosh olamni isitadi. Daraxtlar kurtak chiqardi, gullaydi. O'tlar ko'karadi. Qir-adirlarda bahor gullari ochiladi. Ariqlarda suvlar shildirab oqadi.

Qizlar sochlariga tol bargakdan sochpopuk taqadilar. Momolarimiz sumalak, bobolarimiz halim pishiradilar.

Ikkinchi va uchinchi bo'limlarni ko'chiring. Shaxs va narsa harakatini bildirgan so'zlarni aniqlab, tagiga chizing.

237-mashq. O'qing.

KO'K SOMSA

Kelganda Navro'z,
Ismaloq, yalpiz
Terib biz uch qiz
Keltirdik uyga.

Suyub o'pdilar,
Oyim chopdilar,
Somsa yopdilar,
To'ydik xushbo'yga.

Qilib biz maza
Yedik ko'k somsa.
Der ukam Hamza:
— Uy o'xshar to'yga.

Inobat Boboqulova

She'ni yod oling. To'rt qatorini yoddan yozing.

Topishmoq handalak haqida aytilganini bilishingizda sizga qaysi soʻzlar yordam berdi? Shu soʻzlarga narsani bildirgan soʻzlar orqali soʻroq bering: *usti* (qanday?) *yoʻl-yoʻl*; *rangi* (qanaqa?) *sariq, koʻk*; *hidi* (qanaqa?) *oʻtkir*; *boʻyi* (qanday?) *past*.

Topishmoqni koʻchiring. Handalakning belgisini bildirgan soʻzlarning tagiga toʻlqinli chiziq chizing.

240-mashq. Oʻqing va qaysi hayvon (nima) haqida yozilganini aniqlang.

Uning qulogʻi uzun, dumi kalta. Terisi yozda kul rang, qishda oq.

Matnda quyon haqida yozilganini topishingizda qaysi soʻzlar yordam berdi? Bu soʻzlar nimani bildiradi? Qaysi soʻroqqa javob boʻladi? Masalan: *qulogʻi* (qanday?) *uzun*, ...

Koʻchiring. Narsaning belgisini bildirgan soʻzlar tagiga chizing.

241-mashq. Oʻqing. Tez aytishga tayyorlaning.

Oʻktam koʻm-koʻk koʻrkam koʻklam rasmini koʻm-koʻk qalamda chizdi.

Koʻchiring. Qanaqa? soʻrogʻiga javob boʻlgan soʻzlarning tagiga chizing. Shu soʻzlar nimani bildiriyapti?

Koʻklam soʻzini maʼnosi yaqin qaysi soʻz bilan almashtirish mumkin?

242-mashq. Berilgan soʻzlardan gap tuzing va yozing.

keltirdi, otam, baliqchalar, koʻk, chipor, qora, qizil;

akvariumga, soldik, baliqchalarni, biz;
suzishdi, baliqchalar, o'tlar, yam-yashil, orasida.

Baliqchalar belgisini bildirgan so'zlarni aniqlab, to'liqinli chiziq bilan belgilang.

243-mashq. Qanday?, nima?, nima qiladi?
so'roqlariga javob bo'lgan so'zlar bilan gap tuzing va yozing.

Namuna. *Mayin shamol esadi.*

Mayin, yam-yashil, sayroqi; shamol, qushlar, o'tloq;
kuylaydi, yashnaydi, esadi.

Narsalarni bildirgan so'zning tagiga bitta to'g'ri chiziq, uning belgisini bildirgan so'zning tagiga to'liqinli, harakatni bildirgan so'zning tagiga ikkita to'g'ri chiziq chizing.

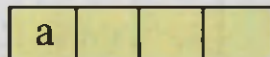

244-mashq. O'qing. Javobini toping.

— Mayda, yoqutday qizil,
Shirin, nordon, xilma-xil.
Qalin, taxir po'sti bor,
Hamma yerda do'sti bor.
Sen ayt-chi, qizim Gulnor!

— Bumi, dadajon, ...

G'afur G'ulom

Sizga topishmoqning javobini topishingizda qaysi so'zlar yordam berdi? Shu so'zlar nimani bildiradi?

Nuqtalar o'miga javob so'zni yozib, she'mi ko'chiring.
Qanday? Qanaqa? so'roqlariga javob bo'lgan so'zlar tagiga chizing.

245-mashq. O'qing.

9-aprel — Amir Temur bobomizning tug'ilgan kunlari. Ular Kesh shahri atrofidagi **obod joyda** tug'ilganlar.

Amir Temur juda **nozik didli** kishi bo'lganlar. Tabiati **go'zal yerlarni** yoqtirganlar. O'zlari dam olgan **chiroyli joylarni** obod qildirganlar. Ular nihoyatda **adolatlilik podshoh** bo'lganlar.

Ajratilgan so'zlarni ko'chiring.

Qaysi so'zlar belgini bildiriyapti? Ularning tagiga chizing.

246-mashq. O'qing.

Xayr-ehson ishlarim bilan odamlar ko'nglidan joy oldim.

Hech kimga g'azab bilan qattiq muomala qilmadim. Ulug'larni og'a qatorida, kichiklarni farzand o'rnida ko'rdim.

Amir Temur

Ko'chiring. Amir Temur bobomizning ibratli fazilatlarini sanang.

247-mashq. Mazmunga mos so'zlarni qo'yib, hayvonlarni tasvirlang va yozing.

(Qanday?) *Kichkina, chaqqon, malla* olmaxon.

(Qanday?)... quyon. (Qanday?)... bo'ri.

(Qanaqa?)... tulki.

248-mashq. Ikki narsani qarama-qarshi belgisiga ko'ra qiyoslang. Mazmunga mos so'zlarni qo'yib gaplarni yozing.

Rangiga ko'ra. *Ko'mir* (qanaqa?) *qora*, *bo'r esa* (qanaqa?)... .

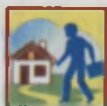
Mazasiga ko'ra. *Garmdori* (qanday?) *achchiq*, *qand esa* (qanday?)... .

Shakliga ko'ra. *Qarg'a* (qanday?) *katta*, *chumchuq esa* (qanday?) ... .

Har qaysi gapdagi narsaning belgisini bildirgan so'zlarning tagiga to'liqinli chiziq chizing.

Narsalarning belgisini bildirgan so'zlar orasida qarama-qarshi ma'noli so'zlar bor. *Yozda issiq*, *qishda esa sovuq*.

249-mashq. Qarama-qarshi ma'no bildirgan *yumshoq* — *qattiq*, *katta* — *kichik*, *past* — *baland* so'zlaridan foydalanib, uchta gap tuzing.

250-mashq. O'qing.

XONQIZI

Usti qizil, qora-qora nuqtali, yumaloq qo'ng'izchani ko'rgansiz. Bu beozor jajji qo'ng'izchani xonqizi deyishadi.

Xonqizi yashil yaproqlardagi mayda hasharotlarni yeydi.

U juda foydali qo'ng'izcha.

Ko'chiring. Narsaning belgisini bildirgan so'zlarning tagiga chizing.

251-mashq. O'qing.

QUYON VA TIPRATIKAN

Oppoq va yunglari **sip-silliq** quyoncha tipratikanga qarab:

— Og'aynijon, kiyiming juda ham **xunuk** va **tikanli-ya**,
— dedi.

— To'g'ri, **rost** gapni aytasan, biroq bu tikanlarim meni it va bo'rilarning **o'tkir** tishidan saqlaydi. Sening **oppoqqina**, **yumshoqqina** to'ning ham shunday xizmat qiladimi? — dedi tipratikan.

Quyvon javob berolmay, xo'rsinib qo'ydi.

Savollarga javob bering.

1. Quyvon tipratikanga nima dedi?
2. Tipratikan quyonga nima deb javob berdi?
3. Quyvon nima uchun xo'rsinib qo'ydi?

Ajratilgan so'zlarga so'roq bering va yozing. Shu so'zlar nimani bildiriyapti?

Namuna. Qanaqa? *Oppoq*, ...

252-mashq. Maqollarni o'qing. Belgini bildirgan so'zlarni aniqlang.

O'rganish oson, o'rgatish qiyin.

To'g'ri odam egri so'zdan or qilar.

Ko'chiring. Qanday? so'rog'iga javob bo'lgan, qarama-qarshi ma'no bildirgan so'zlarni aniqlang va tagiga chizing.

253-mashq. Berilgan soʻzlardan bahor, shamol, quyosh, maysa haqida gaplar tuzing. Tuzgan gaplaringizdan hikoya hosil boʻlsin.

Goʻzal, yoqimli, kuchli, koʻm-koʻk; bahor, shamol, quyosh, maysa; keldi, esdi, qizdirdi, koʻkardi.

Hikoyaga sarlavha qoʻyib yozing. Narsalar belgisini bildirgan soʻzlarning tagiga toʻlqinli chiziq chizing.

254-mashq. Oʻqing. Narsalar nomini, belgisini, harakatini bildirgan soʻzlarni aniqlang.

Tugmachagul, boychechak,
Qizil, pushti gul, chechak.
Oq nastarin, gulxayri –
Bogʻda oʻsadi bari.
Yoqimli hid sochadi,
Bahri dilni ochadi.

Musharraf Zayniddinova

Yozing.

Narsalar nomini bildirgan soʻzlar: nima? *tugmachagul, ...*

Narsalar harakatini bildirgan soʻzlar: nima qiladi?
oʻsadi, ...

Narsalar belgisini bildirgan soʻzlar: q a n a q a?
qizil, ...

255-mashq. Matnni oʻqing va qayta hikoya qilib bering. Matnga sarlavha tanlang.

Nazarbek qishlogʻida dala-hovlimiz bor. Yozni oilamiz oʻsha yerda oʻtkazadi. Otam oʻz qoʻllari bilan bogʻ yaratganlar. Yoz boʻyi mevalar birin-ketin pishib yetiladi. Poliz va sabzavot ekinlari ham yaxshi hosil beradi. Onam qishga mevalardan quritadilar va sabzavotlardan tuzlamalar tayyorlaydilar.

Reja

1. Yozni dala-hovlida o'tkazamiz.
2. Bog' mevalari, poliz, sabzavot ekinlari.
3. Hosilni qishga asrash ishlari.

Berilgan reja yordamida uch bo'limli bayon yozing.
Matnning har bir bo'limini xatboshidan yozishni unutmang.

256-mashq. Maqollarni o'qing, mazmunini aytib berishga tayyorlaning.

Mehnat mardni yengolmaydi.

Xalq haq ishni qo'llaydi.

Kulgi chehrani yoritadi.

Ikki maqolni ko'chiring. Gap kim yoki nima haqida aytilganini bildirgan so'zning tagiga bitta chiziq, u haqda nima deyilganini bildirgan so'zning tagiga ikkita chiziq chizing.

ANOQ VA TARTIBNI BILDIRGAN SO'ZLAR

257-mashq. O'qing.

Tok ko'chati o'tqazilgandan so'ng **uchinchi** yili hosilga kiradi. Yetilgan tokdan **yuz** kilogrammgacha uzum hosili olinadi. Bir bosh uzum **sakkiz yuz** gramm bo'lishi mumkin. Uzumning husayni, qirmiska kabi navlari **uch-to'rt** oy buzilmay saqlanadi.

Qancha?, nechanchi? so'roqlariga javob bo'lgan so'zlarni o'zi bog'langan so'z bilan birga namunadagidek yozing.

Namuna. (Nechanchi?) *Uchinchi yili, (qancha?) yuz kilogramm.*

258-mashq. O'qing. Nechanchi? va qancha? so'roqlariga javob bo'lgan so'zlarni aniqlang.

Abbos o'n beshinchi maktabning ikkinchi sinfida o'qiydi. Bu sinfda yigirma olti o'quvchi o'qiydi. Ulardan o'n bitta o'quvchi a'lochi.

Nechanchi? va qancha? so'roqlariga javob bo'lgan so'zlarni o'zi bog'langan so'z bilan birga ko'chiring.

Namuna. (Nechanchi?) *O'n beshinchi maktab, ...*

Shaxs va narsaning sanog'ini bildirgan so'zlar nechta?, qancha? so'rog'iga javob bo'ladi.

Narsa va shaxsning tartibini bildirgan so'zlar nechanchi? so'rog'iga javob bo'ladi.

259-mashq. Topishmoqlarni o'qing. Javobini toping.

Bir chuqurda ming chuqur,
Chuqurni igna cho'qir.

Qirq ko'ylagi bor,
Bir tugmasi yo'q.

Ko'chiring. Narsalar sanog'ini bildirgan so'zlar tagiga chizing. Topishmoqlar javobini topishda sizga qaysi so'zlar yordam berdi? Shu so'zlar qaysi so'roqqa javob bo'lyapti?

260-mashq. Topishmoqni o'qing. Javobini toping.

Biz edik, biz edik,
O'ttiz ikki qiz edik.

Ikki safga tizildik,
Birin-ketin uzildik.

Ko'chiring. Sanoqni bildirgan so'zlar tagiga chizing.

261-mashq. O'qing. Nuqtalar o'rniga mazmunga mos so'zlarni qo'yib yozing.

Bir yilda (necha?)... fasl bor. Har faslda (necha?)... oy bor. Bir oyda (qancha?) ... hafta bor.

Har haftada (qancha?)... kun bor. Bir kecha-kunduz (necha?) ... soatdan iborat. Bir soat (necha?) ... daqiqa.

Hozir (nechanchi?)... oy. Bugun oyning (nechanchi?) ... kuni.

Narsalarning sanog'i va tartibini bildirgan so'zlarni tegishlicha belgilang.

262-mashq. Maqollarni o'qing. Mazmunini tushuntirishga tayyorlaning.

Egri ish ellik yildan keyin ham bilinadi.

Ilmsiz bir yashaydi, ilimli ming yashaydi.

Bir mayizni qirq kishi bo'lib yebdi.

Ko'chiring. Sanoqni bildirgan so'zlarni belgilang.

263-mashq. O'qing. Sanoqni bildirgan so'zlarni aniqlang.

O'nta qo'l egolmas boshni,
Chirillatar yuz kilo toshni.
Yo'lini topsa edi To'lanboy,
Ko'tarardi o'zi quyoshni.

Yong'in Mirzo

Qirq og'ayni botirlar
Qaydan kelayotirlar?

Balki qirq kunlik yo‘ldan
Yeldek yelayotirlar.

Boborahim Omonov

Sanoqni bildirgan so‘zlarga so‘roq bering va o‘zi bog‘langan so‘z bilan birga yozing.

264-mashq. O‘qing.

PUL

Pul mahsulot va xizmatlar qiymatining o‘lchovidir. Bozorda dehqon va hunarmand o‘z mahsulotini sotadi. Xaridor o‘ziga kerakli mahsulotni sotib oladi. Usta imorat qurib beradi. Haydovchi yukni uyga eltib beradi. Bu xizmatlarga pul to‘lanadi.

Demak, mahsulotni va xizmatni iste‘molchi pulga almashtiradi.

Barcha turdagi xizmatlarni sotish va sotib olishda naqshli qog‘oz va tanga pullar ishlatiladi.

Tanga pullar 5, 10, 25, 50 so‘mlik va qog‘oz pullar 10, 25, 50, 100, 200, 500, 1000 so‘mlik qiymatdagi ko‘rinishga ega.

Savollarga javob bering.

1. Mahsulot va xizmatlarni sotishda va sotib olishda nima ishlatiladi?

2. Qog‘oz pullarning so‘mlarda belgilangan turlaridan qaysilarini bilasiz?

Raqam bilan berilgan tanga pullarning qiymatini so‘z bilan yozing.

Namuna. *O‘n so‘m,...*

265-mashq. She'riy topishmoqni ifodali o'qing, javobini ayting.

Ikki qo'lda nechta barmoq?
 Kel sanaylik, jon o'rtoq:
 Bir, ikki, uch, to'rt, besh, ...
 Jami qancha, do'stim Esh?

Ne'mat Ro'zimuhamedov

Ko'chiring. Sanoqni bildirgan so'zlarni so'roq berib aniqlang.

266-mashq. O'qing. Gaplarning chegarasini aniqlang.

odamlar cho'lga suvni keltirdilar paxtakorlar qaqragan yerlarga paxta ekishdi bog'bonlar mevazor bog'lar yaratishdi

Matnni ko'chiring. Birinchi gap kimlar haqida aytilgan? Shu so'z tagiga bitta chiziq chizing. Odamlar haqida nima deyilgan? Bu so'z tagiga ikkita chiziq chizing. Ikkinchi va uchinchi gaplar kimlar haqida aytilgan va ular haqida nima deyilgan?

267-mashq. O'qing.

O'quvchilar maktab hovlisiga gilos ko'chatini o'tqazdilar. Gilos mart oyida oppoq gulladi. Atrofga yoqimli hid tarqaldi. Gilos may oyida pishadi. Yosh bog'bonlar mehnatlari mevasidan yeydilar.

Matnni ko'chiring. Har bir gapdan shu gap kimlar yoki nima haqida aytilganini va ular haqida nima deyilganini bildirgan so'zlarni aniqlang va tagiga chizing.

Gapning asosini qanday aniqlaymiz va belgilaymiz?

Gap kim yoki nima haqida aytilganini bildirgan soʻz bilan ular haqida nima deyilganini bildirgan soʻz gapning asosiy mazmunini bildiradi. Bu gapning asosi boʻladi.

Gapning asosini belgilash uchun shu gapni oʻqiymiz. *Oʻquvchi mehnatni sevadi.* Avval soʻroq berib, gap kim (yoki nima) haqida aytilganini bildirgan soʻzni topamiz: (k i m ?) *oʻquvchi*; uni tagiga bitta chiziq chizib belgilaymiz.

Keyin soʻroq berib u (oʻquvchi) haqida nima deyilganini bildirgan soʻzni topamiz: (nima qiladi?) *sevadi* va uni tagiga ikkita chiziq chizib belgilaymiz.

(K i m ?) *Oʻquvchi mehnatni (nima qiladi?) se-*
vadi.

(N i m a ?) *Mehnat kishini (nima qiladi?)*
ulugʻlavdi.

268-mashq. Mazmunga mos soʻzni qoʻyib, gaplarni koʻchiring.

Oʻlkamizga yoqimli ... keldi. Mevali ... gulladi. Har xil ... chiroyli ochildi. Dalalarda ... koʻpaydi.

Qoʻyish uchun soʻzlar: *bahor, ish, daraxtlar, gullar.*

Har bir gapning asosiy mazmunini bildirgan soʻzlarni aniqlang va ularni tagiga tegishli chiziq chizib belgilang.

269-mashq. Gapning mazmuniga mos soʻzni qoʻyib, koʻchiring.

Dala, bogʻlarni qor....Bu vaqtda tipratikanlar shox-shabba tagida... .

Mana bahor ham.... Ona-tabiat.... Tipratikanlar qish uyqusidan... .

Har bir gapning asosini (mazmunini) bildirgan soʻzlarni aniqlab tagiga chizing.

Qoʻyish uchun soʻzlar: *uxlaydi, keldi, qopladi, turdi, uygʻondi.*

270-mashq. Oʻqing.

sevadi, juda, yer, mehnatni;
yaxshi, yerdan, olinadi, hosil.

Savollarga javob bering.

1. Berilgan soʻzlar nimani bildiradi?
2. Shu soʻzlardan gap hosil boʻlishi uchun nima qilish kerak?
3. Soʻzlardan gap tuzing va yozing.

Soʻzlar mazmun jihatidan oʻzaro bogʻlanib, gap hosil qiladi.

271-mashq. Oʻqing va yozing.

Mevali daraxtlar bahorda gullaydi.

Gapda oʻzaro bogʻlangan soʻzlarni aniqlang.

Buning uchun avval gapning asosini aniqlang va belgilang.

(Nimalar?) Daraxtlar (nima qiladi?) gullaydi.

Daraxtlar soʻzidan mazmunan unga bogʻlangan soʻzga soʻroq bering:

(qanday?) *mevali daraxtlar.*

Gullaydi soʻzidan mazmunan unga bogʻlangan soʻzga soʻroq bering: (qachon?) *bahorda gullaydi.*

Gapni yozing. Soʻzlarning bogʻlanishini quyidagicha belgilang.

(Nimalar?) daraxtlar, (nima qiladi?) gullaydi.

|
q a n d a y ?

Mevali

|
q a c h o n ?

bahorda

272-mashq. Mazmunga mos soʻzlarni qoʻyib, gaplarni yozing.

Bahorda (nimalar?) yashnaydi. Qirda (nimalar?) ochiladi. Egatlarga (nimalar?) ekildi. Yaylovda (nimalar?) oʻtlaydi.

Gap nimalar haqida aytilganini, ular haqida nima deyilganini bildirgan soʻzlar tagiga chizing.

273-mashq. Maqollarni oʻqing. Koʻchiring. Gapdagi soʻzlarning bogʻlanishini namunadagidek chizmada koʻrsating.

N a m u n a . *Odob bozorda sotilmaydi.*

Odob bozorda sotilmaydi. Doʻst kulfatda sinaladi. Qanoat qorin toʻydirar. Intizomli lashkar yengilmas.

Gap kim yoki nima haqida aytilganini bildirgan soʻzning tagiga bitta chiziq chizing.

274-mashq. Oʻqing. Matnda nechta gap bor?

oʻquvchilar maktab bogʻida ishladilar qizlar bogʻ yoʻllarini supurdilar oʻgʻil bolalar daraxtlarni oqladilar bogʻ yana ham koʻrkamlashdi

Matnni koʻchiring. Har bir gapning asosini belgilaydigan soʻzlarning tagiga chizing.

275-mashq. O'qing. Avval bahorga tegishli gaplarni, keyin yozga tegishli gaplarni yozing.

Quyosh kuchli qizdiradi. Polizda qovunlar pishadi.
O'tloq yam-yashil maysa bilan qoplanadi. Mevali daraxtlar gullaydi. Bahorda kunlar isiydi.

Ikkinchi gapdagi o'zaro bog'lanishni chizmada ko'rsating.

276-mashq. Maqollarni o'qing. Mazmunini tushundingizmi?

Odamning qo'li cho'lni bo'ston qiladi.

Mehnat bilan yer ko'karadi.

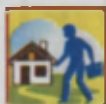
Ko'chiring. So'zlarda o bilan o' harflarining talaffuzi va yozilishiga e'tibor bering.

277-mashq. Rasmlarga qarang. Har bir rasmda qanday ishlar tasvirlanganini ayting.

Uch bo'limli hikoya tuzing. Sarlavha tanlang va yozing.

278-mashq. Maqollarni o'qing. Mazmunini tushuntiring.

Mehnat qilsang, ko'ksing tog',
Hurmat qilsang, diling bog'.

Xalqqa xizmat — oliy himmat.

Ko'chiring. So'zlarda **h** va **x** harflarining yozilishiga va tovush talaffuziga e'tibor bering.

AKRORLASH

279-mashq. So'zlarni to'g'ri ayting va to'g'ri yozing.

Bahor, lavlagi, lug'at, baland, minnatdor, sabzi,
Samarqand, Toshkent, farzand, do'st, ozod, obod, hisob,
kitob.

Tekshiring. Yozilishini tushuntiring.

280-mashq. Ifodali o'qing.

OTA-ONA

Ota-ona — ikki so'z,
Biri qosh-u biri ko'z.
Bir-biridan qimmatli,
Mehri daryo himmatli.
Ular o'zin o'ylamas,
Farzandi sog' bo'lsa bas.
Goh yiqilib, tursa ham,
Gohi yig'lab, kulsa ham,
Hammasiga chidarlar,
Bular qo'sha chinorlar.

Tolib Yo'ldosh

She'ning birinchi to'rt qatorini yod oling va yoddan yozing.

281-mashq. O'qing.

Bahor kunduziday yashna, yosh avlod,
Yo'ling yorug' bo'lsin, gulshaning obod.

M. Shayxzoda

Ko'chiring. Yozilishi tekshiriladigan so'zlarning tagiga chizing.

282-mashq. So'zlarni bo'g'inlab to'g'ri o'qing va ko'chirish uchun bo'g'inlarga bo'lib, chiziqcha bilan ajratib yozing.

si-ngil	sing-lim	jaj-ji
ko'ngil	ko'nglim	voqea
bahor tongi	tonggi shabada	Ma'mur
vaqt	vaqtincha	e'tibor

283-mashq. Topishmoqni o'qing. Javobini toping.

Rangi har xil: kul rang, oq.

Oyoqlari — yung paypoq.

Yerda asta yuradi,

Ko'proq suvda suzadi.

o'				
----	--	--	--	--

Topishmoqni ko'chiring. Javobini yozing. *Rangi, oyoqlari* so'zlarini ko'chirish uchun bo'g'inlarga bo'lib, chiziqcha bilan ajratib yozing.

284-mashq. O'qing.

9-MAY — XOTIRA VA QADRLASH KUNI

Bu kun umumxalq bayramidir. Shonli kunga bag'ishlab maktabimizda kecha o'tkazamiz. Kechada Vatanimiz ozodligi va shon-shuhrati himoyachilarini sharaflaymiz. Bu yo'lda qurbon bo'lganlarni yodga olamiz. Ularning tabarruk nomlarini bir umr xotirada saqlaymiz.

Matn mazmunini soʻzlab bering.

Sizlar ham maktabda yoki sinfingizda „Xotira kuni“ga bagʻishlangan yigʻin oʻtkazdingizmi? Shular haqida yozing.

285-mashq. Oʻqing.

XOTIRA MAJMUASI

„Xotira majmuasi“ni ziyorat qilishga bordik. U yer muqaddas qadamjodir. Majmuani bunyod qilishda Qoʻqon, Buxoro, Samarqand, Urganch, Xiva ustalari fidokorona mehnat qilganlar.

„Xotira majmuasi“da koʻrganlaringizni soʻzlab bering.

Koʻchiring. Shahar nomlarini bildirgan soʻzlarni boʻgʻinlarga boʻlib yozing.

286-mashq. Oʻqing.

ZARGʻALDOQ

Zargʻaldoq asalari uyasi yonidagi **inga** qoʻndi. Keyin nolish qilib tepamizda aylandi.

Biz **daraxt** atrofini kuzatdik. Daraxtga chirmashgan ilon yuqoriga oʻrmalardi. Zargʻaldoqning nolasi yana **kuchaydi**.

Shu payt kutilmagan **voqea** yuz berdi. Birdan asalarilar **ilonga** yopirildi. Ilon daraxtdan qulab tushdi.

Asalarilardan minnatdor zargʻaldoq daraxt shoxida biyo-biyolab kuylardi.

M. Toʻychiyev

Savollar asosida voqeani soʻzlab bering.

1. Zargʻaldoqning nolasi nega kuchaydi?
2. Kutilmagan qanday voqea yuz berdi?

3. Zarg'aldoq nima qildi?

Ajratilgan so'zlarni ko'chirish uchun bo'g'inlarga bo'lib yozing.

287-mashq. Rasmlarni ko'ring. Bolalarga ism qo'ying.

Reja asosida uch bo'limli hikoya tuzing.

Reja

1. Ikki o'rtoq baliq oviga borishdi.
2. Biri sirg'anib suvga tushib ketdi.
3. Ikkinchisi uni suvdan olib chiqdi.

Hikoyangizga sarlavha qo'ying va yozing.

288-mashq. Tushirilgan harflarni qo'yib ko'chiring.

Gul uyg'.ndi, bulb.l uyg'.ndi,
Maysalarni uyg'.tdi yellar.
Chapak chaldi yaproqlar xursan.,
Lolalarni uyg'.tdi yellar.

Hasan Po'lat

She'r nima haqida yozilgan?

Qiyoslang: *gul uyg'ondi* – *ukam uyg'ondi* va *yaproqlar chapak chaldi* – *bolalar chapak chaldi*.

289-mashq. Soʻz nimalarni bildiradi? Narsa-shaxsning nomini, uning harakatini, belgisini va sanogʻini bildiradigan soʻzlarga misol ayting.

290-mashq. Meva va sabzavotlar nomini alohida-alohida qatorga alifbo tartibida yozing.

Behi, anor, karam, uzum, baqlajon, pomidor, olma, lavlagi, gilos, sholgʻom, shaftoli, turp.

291-mashq. Ifodali oʻqing. Koʻchiring.

Bahor keldi,	Oh qandayin
Gul ochildi,	Oʻyin-kulgi!
Nur sochildi borliqqa.	Yurak toʻldi shodlikka.

Zafar Diyor

Narsani bildirgan soʻzlar tagiga bitta, harakatni bildirgan soʻzlar tagiga ikkita chiziq chizing.

292-mashq. Oʻqing.

Bir kuni Marat ruchkasini esidan chiqarib qoʻyibdi. Toʻlqinda esa ikkita ruchka bor edi. Marat undan:

– Bitta ruchkangni berib tur, oʻrtoq, – deb soʻragan edi, Toʻlqin:

– Nega oʻzingnikini esdan chiqarding? Bermayman, – dedi.

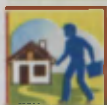
Marat boshqa qistamadi. Shu kuni u darsda hech narsa yozolmadi.

Hakim Nazir

Savollarga javob bering.

1. Toʻlqin ortiqcha ruchkasini oʻrtogʻiga berib turmagani toʻgʻrimi? 2. Siz oʻz narsangizni oʻrtogʻingizga berib turasizmi?

Oxirgi ikkita gapni ko'chiring. Harakatni bildirgan so'zlar tagiga ikkita chiziq chizing.

293-mashq. Topishmoqni o'qing. Javobini toping.

Yerda asta unadi,
Oftob chiqsa, kuladi.
Bahorning ilk elchisi,
Buni hamma biladi.

		y			ch		k
--	--	---	--	--	----	--	---

Matndagi qaysi so'zlardan ma'nosi yaqin so'zlar tanlay olasiz? Tanlagan so'zlaringizni yonma-yon yozing.

294-mashq. O'qing.

GULBEOR

Gulbeor — bir yillik manzarali o'simlik. Eтли, pushti rang poyasi bor. Bargi ham etli va sersuv. Sariq, och sariq, pushti, qizil rangda gullaydi.

Gulbeor urug'dan ko'payadi. Poyasini uzib olib, nam tuproqqa tiqib qo'yilsa ham ko'karadi.

Matnning birinchi bo'limini ko'chiring. Narsa nomini bildirgan so'z tagiga bitta chiziq, belgisini bildirgan so'z tagiga to'liqlik chiziq chizing.

295-mashq. Topishmoqni o'qing va ko'chiring. Javobini yozing.

Kunduz nurin sochadi,
Kechga borib qochadi.

Q				
---	--	--	--	--

Qaysi undosh tovush harflar birikmasi bilan ifodalangan? Aniq-lang, tagiga chizing.

296-mashq. O'qing. Yod oling.

Yaxshi bola ukasini
Yig'laganda ovutadi,
Yomon bola araz qilib,
Issiq oshni sovutadi.

Tolib Yo'ldosh

She'ni yoddan yozing. Qarama-qarshi ma'noli so'zlarning tagiga chizing. Ajratilgan so'zlarga qarama-qarshi ma'noli so'zlarni tanlang va ularni yonma-yon yozing.

297-mashq. O'qing. Qancha?, nechta? so'roqlariga javob bo'lgan so'zlarni aniqlang.

CHUMCHUQ

Chumchuq ham — foydali qush. Bir chumchuq oilasi polaponlarini boqish uchun o'n mingta hasharotni tutadi. Chumchuqlar ikki marotaba bola ochadi. Demak, ular yigirma ming hasharot bilan polaponlarini boqadi. Shunday qilib, sakson tup olma daraxti zararli hasharotlardan saqlanadi.

Ko'chiring. Sanoqni bildirgan so'zlar tagiga to'lqinli chiziq chizing.

298-mashq. O'qing.

Shotut — ko'p yillik daraxt. Shoxlari qo'ng'ir-qizg'ish. Bargi dag'al, qalin. Aprelda meva tugadi, may oyida pishadi. Mevasining rangi qora yoki to'q qizil. Mazasi nordon.

Shotut — shifobaxsh meva.

Ko'chiring. Belgini bildirgan so'zlarning tagiga chizing. Shifobaxsh so'zining ma'nosini izohlang.

299-mashq. Rasmlarga qarang. Gaplarni o‘qing va ularni rasmlar tartibida ko‘chiring, hikoya hosil bo‘lsin.

Bolalar chaylaga kirib yashirindilar. Yomg‘ir tindi. Quyosh chiqdi.

Muzrob, Nazira va Naima lola terib yurishar edi. Kuchli shamol boshlandi. Yomg‘ir yog‘ib ketdi.

Qaysi so‘zlar bosh harf bilan yozilgan? Nima uchun? Yana qaysi so‘zlar bosh harf bilan boshlanadi?

300-mashq. O‘qing.

Qora o‘tmish qoldi ortda,
Dorilomon kunlar yurtda,
Mehr — ko‘zda, muhabbatda.
Porla, Millat Bayrog‘i!

Osmon to‘la yulduz oppoq,
Bir-biridan chaqnoq, biroq—
O‘n ikkisi eng yarqiroq.
Porla, Millat Bayrog‘i!

Mangulik, nur yo‘lidasan,
O‘ngidasan, so‘lidasan,
Ozod xalqing qo‘lidasan,
Porla, Millat Bayrog‘i!

Azim Suyun

Bayrog‘imiz haqida nimalarni bilasiz, so‘zlab bering.

Qanday?, nechta? so‘roqlariga javob bo‘lgan so‘zlarni aniqlang va yozing.

LUG'AT

anjom	jarroh	sabzi
ajdod	juft	Samarqand
avgust	karam	sinf
avlod	kitob	singil
baland	kombayn	soat
baho	konki	uchuvchi
bahor	lavlagi	vazifa
baqlajon	loviya	vatan
bodring	madhiya	xalq
behi	mangu	xat
Buxoro	majmua	xursand
daftar	marhamat	xo'roz
daraxt	maqsad	yashnamoq
dars	menajer	yomg'ir
do'st	metro	yong'oq
farovon	navbatchi	yostiq
farzand	olxo'ri	zavod
fasl	payvand	o'qituvchi
gerb	paxta	o'quvchi
havo	pomidor	shaftoli
hasharot	quruvchi	shahar
handalak	quyosh	shifobaxsh
hikoya	qo'ng'iroq	sholg'om
javob	rasm	chana
jahon	rassom	

MUNDARIJA

Takrorlash	3
Gap va soʻz.....	3
Tovushlar va harflar.....	6
Unli tovushlar va harflar.....	7
Undosh tovushlar va harflar.....	13
' –Tutuq belgisi	22
Alifbo.....	24
Nutq. Matn. Gap.....	26
Soʻz va boʻgʻin.....	34
Boʻgʻin koʻchirish.....	37
Jarangli va jarangsiz undosh tovushlar. Ularning harf bilan ifodalanishi.....	41
Aytilishda tushib qoladigan undoshlar.....	46
Soʻz ichida ketma-ket kelgan bir xil undoshlar	48
Soʻz va gap.....	53
Shaxs va narsa nomini bildirgan soʻzlar.....	55
Kishilarning ismi va familiyasida bosh harf.....	65
Hayvonlarga qoʻyilgan nomda bosh harf.....	70
Shahar, qishloq, koʻcha, daryo nomlarida bosh harf.....	73
Shaxs va narsa harakatini bildirgan soʻzlar	75
Shaxs va narsa belgisini bildirgan soʻzlar	86
Sanoq va tartibni bildirgan soʻzlar.....	93
Gap	97
Takrorlash	102
Lugʻat.....	110

**KARIMA QOSIMOVA, SIDDIQ FUZAILOV,
ADOLAT NE'MATOVA**

ONA TILI

2-sinf uchun darslik

Sakkizinchi nashri

Toshkent – Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi – 2005

*Muharrir Shohida Soatova
Rasmlar muharriri Uyg'un Solihov
Texn. muharrir Yelena Tolochko
Kompyuterda matn teruvchi Rozigul Azizova
Musahhiha Gulchehra Azizova*

IB № 09-125

Bosishga ruxsat etildi 24. 05. 2005. Bichimi 70×100^{1/16}. Ofset qog'oz. Kegli 15,13 shponli. Ofset bosma. Shartli b.t. 9,03. Nashr.t. 7,0. 30000 nusxada bosildi (1 zavod). Shartnoma № 04-2005. Buyurtma № A-0117. Bahosi 915 s.

Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 700129, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30-uy.

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining «O'zbekiston» nashriyot-matbaa ijodiy uyida bosildi. 700129, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.

Qosimova K. va boshq.

Ona tili: 2-sinf uchun darslik (K. Qosimova, S. Fuzailov, A. Ne'matova).
8-nashri. — T: Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi,
2005.— 112 b.

1,1,2 Avtordosh.2

BBK 81.2 O'z — 922

